

**УНИВЕРЗИТЕТ СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ**

ИНСТИТУТ ЗА ПСИХОЛОГИЈА

**ПОЗИТИВНА АФЕКТИВНОСТ И НЕГАТИВНА
АФЕКТИВНОСТ КАКО ЦРТИ НА ЛИЧНОСТА И
КОГНИТИВНОТО ФУНКЦИОНИРАЊЕ**

-магистерски труд-

Ментор:

Проф. Д-р. Виолета Арнаудова

Кандидат:

Огнен Спасовски

СОДРЖИНА

ВОВЕД	1
Проблем на истражувањето	6
Теориски основи на истражувањето	
Емоции, афективност. Позитивна афективност и Негативна афективност	8
Филозофија на емоциите	8
Терминолошко одредување	11
Природа на емоциите	14
Позитивна афективност и негативна афективност	19
Когнитивно функционирање	30
Работна меморија	31
Емоционална меморија	40
Релевантни емпириски истражувања	43
Релевантни истражувања на релација: Афективност - Работна меморија	45
Релевантни истражувања на релација: Афективност - Емоционална меморија	49
Истражувачки хипотези	53

МЕТОД	59
Испитаници	60
Мерни инструменти	62
Приказ на скалата С-НЕ	63
Приказ на инструментите индикатори на работната меморија	70
Приказ на инструментите индикатори на емоционалната меморија	77
Постапка	82
РЕЗУЛТАТИ	86
ДИСКУСИЈА	97
РЕЗИМЕ	108
ЛИТЕРАТУРА	109
ПРИЛОЗИ	120

В О В Е Д

Записите низ историјата на човековата мисла, од пештерските цртежи и епот за Гилгамеш, изобилуваат со обиди за опис на психата. Од позиција на набљудувачи на историјата на мислата, се прашуваме дали постоеле некакви правилности или струи во експликациите на душевниот живот на човекот, дали постоеле повторувања во трендовите?

Богатството на знаење и новини укажуваат дека мислата никогаш не робувала на трендови. Но оваа временската дистанца и пан-културалната достапност на толкувањата на мислителите низ вековите ни дозволува да додадеме дека сепак постоеле повторувања на пристапите кон проучувањето на психата.

Мислителите од времето на древна Азија и античка Грција, со неверојатна продлабоченост ги соопштуваат своите прецизни формулации за разни психички категории. Притоа многумина на психата гледале како на недвоива целина, еден сложен конгломерат кој може да се разбере само доколку е набљудуван како целина, иако соопштуваат за различни психички манифестации.

Но, во истото интелектуално миље, античка Грција, се јавуваат и мислителите кои со аналитички дух и пристап издвојуваат посебни психички инстанци, и го толкуваат нивното пројавување, значење и принципи на функционирање. Така, тргнувајќи од целта да биде методолошки прецизно проучувана, во системите на знаења на западната хемисфера, психата е засекогаш разделена.

Во поново време во психологијата повторно се наметнува пристапот на проучување на психичките феномени низ призма на интегрирано гледање. Делењето на психата на инстанци, на процеси е недвосмислено неминовна и единствена методологија на патот кон

подобро разбирање на психичките појави. Но на ова ниво, исто толку неминовно се појавува потребата за поинаква методологија и пристап. Фрустрирачка е ситуацијата во моментите кога по сумирањето и интерпретитањето на резултатите од проучувањата, ќе се почувствува горчина дека сепак заклучоците се изведени во еден вид *in vitro* испитна ситуација. Дека можеби се би било некако поинаку доколку појавите би било можно да се испитуваат *in vivo* (Spasovski, 2003), во сета комплексност на нивното постоење. Јасно е дека ова е дамнешен сон на сите што се бавеле со проучување на човековата психа и дека сложеноста на појавите и несовршеноста на научните методи досега не овозможуваше таков пристап. Но не е воопшто мистично или спектакуларно ако се каже дека веќе постоечкото ниво во различни дисциплини и интердисциплинарните приоди овозможуваат попродуктивен поглед. При проучувањето на било која психичка категорија интегрално да се третираат сите аспекти на психичкото. Или поедноставено, ако се проучува на пример манифестацијата на некоја способност, да се набљудува во сета комплексност на емоционално-конативната основа со сите евентуални невро-физиолошки претпоставки.

Токму тоа е една од главните тенденции во современата психологија и науките со близок предмет на проучување: при испитувањето на некоја категорија да се има увид во актуелните состојби на сите носечки психички инстанци и да се оперира со сите можни меѓузависности.

Значи откако психата беше секцирана и проучувана *in vitro*, тенденцијата што зема замав, е повторно таа да биде “составена” во нејзината единствена природна интегрална состојба за да потоа се проучува имајќи ги постојано на ум специфичностите на нејзините потсистеми.

Од друга страна, јасно е дека поради многуте ограничености не е можно да се има еден сеопфатен увид во психичкото функционирање,

едновремен увид, што на што влијае и со каква поврзаност во даден момент. Во сета комплексност и определба за интегралност, сепак психичкото функционирање може да се согледа од еден, поширок или потесен агол. Аголот кој ова истражување се обидува да го осветли потемелно е јадрото на емоциите, емоционалноста на сите психички нивоа, од најбазичните невро-физиолошки основи, се до најсложените форми на интеракција на емоциите со другите психички категории. Да се истражи афективноста во нејзината интеракција со другите инстанци на психата, и како е изразено когнитивното функционирање во интеракција со афективноста или со афективноста во својата основа.

Зошто токму емоционалноста?

Човечкиот организам во секој миг е во извесна физиолошко-емоционална состојба. Таа состојба не е константна, но не е ни бескрајно и хаотично променлива. Организмот се пројавува во извесна мера доследно, низ своевиден индивидуален режим, при што секоја варијација доведува до одредени модификации. Модификациите се можни во сите сфери на нашето функционирање, пред се во нашата когнитивна егзекутива. Таа континуирана психо-физиолошка состојба, свој најблизок корелат има во емоциите, т.е. афективноста. Овој своевиден режим има секако бројни параметри кои кај различни индивидуи и во различно време имаат различни вредности.

Секоја когнитивна или конативна состојба подразбира одредени невро-физиолошки корелати. Се акцентира фактот дека секој наш акт или психичка манифестација е изведена во конкретен емоционален бекграунд, кој подразбира конкретен психо-физиолошки активитет, од што се модулирани нашето однесување и воопшто сите психички активности. Таа модулација е до тој степен важна што секое набљудување на психичките појави поинаку земено, веќе ги компромитира принципите на валидност на методологијата на преземеното испитување. Таа состојба на афективитет е генерална модулаторна сила која го покрева организмот на активност и ги модулира ефектите на когнитивната активност. Бидејќи емоционалната побуденост скоро секогаш се гледа со значајна улога во покренувањето

на активност, фактички оваа опишана базична состојба на организмот е заедничка од некои аспекти и за мотивацијата (Reber).

Трудот секако не ја повторува дебатата за првенство во односот емоции - когниција во нашето секојдневно психичко функционирање. Истражувањето нама стартна позиција ниту идеја претходно да се разјасни дали првенствен интерес е влијанието на когницијата врз емоциите, или обратно, условеноста на когницијата од афективната состојба. Затоа што проблемот кој се набљудува е всушност да се дојде до одговорот кој лежи во основата и на двете линии. Од една страна, секоја когнитивност предизвикува одредена побуденост на невро-физиолошките структури. Затоа пристапот во истражувањето иако можеби за некогo ќе има блага превага за едната или другата појдовна позиција, не дава приоритет во овој однос, ниту на емоционалниот статус, ниту на когницијата, од едноставна и суштествена причина која е погоре веќе наведена, а тоа е стремежот за единствен интегрален приод во проучувањето. Од друга страна, од самото раѓање, нашиот организам се наоѓа во конкретен психо-физиолошки режим, кој го условува начинот на кој се восприемаат и обработуваат стимулациите од средината. Овие процеси повратно влијаат на промени на истата таа психо-физиолошка состојба. Затоа повторно, интересот во ваквиот истражувачки пристап не треба да се сфаќа и да се насочува кон таков вид на дебата. На почетокот беше потенцирано дека трудов ја следи тенденцијата на напуштање на ин витро приодот при набљудувањето, каде појавите и процесите се проучуваат апстрахирани од својата природна комплексна и единствена средина.

Интересот за ваквиот пристап е поттикнат од значењето на емоционалноста за нашата психичка состојба во секој поединечен момент, за начинот и ефектите на нашето когнитивно и воопшто психичко функционирање, за доживувањето на себе, значењето за формирањето, структурирањето и пројавувањето на личноста, значењето за обрасците на однесувањето, за формирањето, развивањето и одржувањето на социјалните врски..., воопшто

неискажливата важност на емоционалноста во сложеноста на нашето постоење. Не можеме да разбереме ниту еден минимум сложен психички акт, без да ја земеме предвид афективноста и тоа дводимензионално: како актуелна афективна состојба и како диспозиционална афективност.

Оваа студија има за цел во доминантно когнитивната традиција во психологијата да стави акцент на афективната димензија.

ПРОБЛЕМ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Генералната истражувачка линија има за цел да се испита, каква е поврзаноста меѓу афективниот режим и ефективноста на когнитивниот режим, во комплексната интерактивна природа на неврофизиолошките основи и на афективноста и на когницијата, што се изразува при сите когнитивни операции.

Многу повеќе истражувања се правени за поврзаноста меѓу актуелно расположение или емоционална состојба (actual mood) и когницијата, отколку афективноста како диспозиција на личноста со когнитивното функционирање. Резултатите од овие истражувања расветлуваат како актуелната емоционална состојба влијае на нашата когнитивна изведба. Дали постојат правилности за односот меѓу емоционалниот контекст во кој сме во моментот и некоја когнитивна операција како и самите резултати од тоа когнитивно функционирање, без оглед дали е тоа задржување на вниманието, решавање на некоја едноставна задача или сложен проблем, донесување одлука или суд за нешто и т.н. Во литературата не се среќаваат истражувања (освен парцијални) кои ја поврзуваат афективноста како црта на личноста, со некакви правилности или тенденции во нашето когнитивно функционирање.

Значи при постоечка обемна литература за врската меѓу афективноста и когнитивното функционирање, целта на овој труд е придонес во комплетирањето на релевантните информации во истражувачката област, ставајќи акцент конкретно на афективноста како лична диспозиција.

На полето на интеракцијата меѓу афективноста и когницијата, следејќи ја релацијата меѓу афективноста генерално и афективноста

како црта или црти на личноста, произлегува проблемот кој ќе го третира ова истражување:

Дали афективноста како лична диспозиција е поврзана со когнитивното функционирање?

Значи во услови на јасна но недоволно акцентирана интеракција на афективноста и когницијата во психологијата, целта е преку дефинирање на цртите на афективноста да се испита нивната поврзаност со особеностите и ефектите на когнитивното функционирање.

ЕМОЦИИ, АФЕКТИВНОСТ.

ПОЗИТИВНА АФЕКТИВНОСТ И НЕГАТИВНА АФЕКТИВНОСТ

Филозофија на Емоциите

Што е емоција?

Векови наназад заинтересираните за оваа димензија на психата, имаат свои погледи и сфаќања, кои иако нејасни и не многу прецизни, создавале привид дека одговорите се задоволително познати. Прашањето во истата форма (си) го поставува и Вилијам Џејмс во 1884 година. Неговиот одговор (кој коинцидираше и се поклопуваше со Ланге-овиот) станува широко прифатен и за подолго време го “затвора” овој проблем во научната јавност. Треба да се забележи моментот дека ова прашање го поставува во својот есеј насловен како “Ум” (“Mind”), што укажува на третман на емоциите во когнитивен контекст, што е во склад со концептот на овој труд. Во психологијата во последниве години интензивно се истражуваат емоциите од многу различни аспекти и во релација со сите инстанци. Станува дури и егзотично да се истражуваат некои заборавани или помалку познати димензии на човековата психа. Но како реакција се наметнува прашањето: зошто овие теми волку доцна добиваат научен третман, и која е причината за неадекватниот и занемарувачки однос кон проучувањето на емоциите во западната цивилизација, милениуми наназад?

Третманот на емоциите во науките низ историјата, вклучително и последниве стотина години во академската психологија (се до последниве две децении) се сведува на неколку непрецизни, недоволно разработени и преклопувачки класификации, на дебатата за поттикнувањето и динамиката на емоциите, при доминантно когнитивен приод. И овие обиди се во склад со постоечката традиција на резервираност кон нивното проучувањето. Можеби само во уметноста емоциите биле третирани со задоволувачки ангажман и ентузијазам. Богатството на уметничкото творештво е сигурен показател за неодминливоста и постојаниот интерес на човекот за

емоционалноста. Сепак претставува и вознемирувачки показател дека и општествената и научната јавност, се задоволувала со таквиот однос кон емоциите, единственото соочување со нив да биде на еден социјално прифатлив начин, безболно, не загрозувајќи го својот интегритет. Токму поради таквиот однос, status-quo состојбата се провлекува одржувала низ многу векови.

Кои се причините за ваквата состојба?

Прво што се наметнува како одговор, е традиционалниот начин на фундираност на проблематиката според принципите на античката грчка филозофија. За споредба, древните азиски култури имајќи делумно поинаков предмет на нивните опсервации на светот, имаат и поинаков однос кон емоциите. Пишаните материјали се неспоредливо побогати со длабоки и исцрпни описи на различни емоционални состојби, но се и неспоредливо помалку достапни и елаборирани во западната култура. Грчката античка филозофија која кулминира во првиот милениум од старата ера, врши најсилно влијание на развојот на европската, а со тоа подоцна и на светската култура. Затоа, во знаењето на човештвото генерално, многу од основните постулати се извлечени од овие учења. Овие постулати многупати оправдано, а честопати и неоправдано, како аксиоми се вградени во темелите на современите науки. Така, и на полето на проучувањето на емоциите, веројатно клучен момент за погоре опишаните позиции, е учењето на Аристотел, кој за емоциите сметал дека ја трансформираат нашата психичка состојба, со влијанието на нашето расудување. За него емоциите се примитивни, помалку интелегентни, животински и опасни, така што мора да бидат контролирани од разумот¹. Тие се непријатели на разумот и човек треба да се воздржува од нив. (според Solomon, 2000). Сите антички грчки филозофи афектите ги разбираат како феномен од кој се зафатени и душата и телото, без разлика дали се дуалисти или не, но се разликуваат во контекстот и начинот на опишувањето. Емпедокле, еден од најстарите грчки филозофи, смета дека четири основни елементи како непроменливи облици на

стварноста, ги градат сите поединечни квалитети (според Кораќ). Значи индивидуалните карактеристики зависат од тоа како се помешани овие елементи во телото. Овој став е основа на сфаќањата за органските основи на многу психички категории и секако емоционалноста. Демокрит се недоврзува со сфаќањата за материјалниот карактер на психичките функции. Питагорејците ја раздвојуваат душата и телото неприфаќајќи органски врски меѓу нив. Иако под влијание на Питагорејците, и Платон (во Филеба, според Stearns; Solomon) гради дуалистички поглед на светот. Воедно во еден дел со своето учење ја продолжува традицијата на сфаќањето за материјалните основи на емоциите, или за единствена акција на душата и телото при постоење на некои афекти. Според него сите емоции припаѓаат на душата бидејќи се свесни состојби, кои пак може да ги поседува само душата. Но сепак афектите можат да произлезат и од душата и од телото што го доведува Платон до класификацијата на афектите на три начини според тоа дали изворот е во душата или во телото: афекти на душата, афекти на телото и афекти и на душата и на телото. Овие ставови се битни поради имплицирањето на врската меѓу афектот и свесните рационални состојби и процеси. Платоновото учење го тангира овој труд и поради неговото размислување дека афективните состојби можат да бидат мешани или немешани. Оттука, појаснувајќи ги мешаните афекти на душата, Платон дозволува истовремено постоење и на задоволство (позитивна емоционалност) и на бол, или непријатна, негативна емоционалност. Со тоа имплицира независно егзистирање на позитивната афективност и негативната афективност. Аристотел, всушност го зацврстува сфаќањето за врската меѓу душата и телото при емоционалните состојби, велејќи дека сите измени на душата го вклучуваат и телото. Но низ историјата на филозофијата приоритет секогаш имале прашањата за спознанието на светот. Така и Аристотел своите ставови за емоциите ги развива во насока на ефектите од нив, т.е. штетноста на влијанието на емоциите за здравото расудување (Кораќ стр. 120). После Аристотел, филозофските дискусии за емоциите се поврзани пред се со моралните

---

¹ Меѓудругото, Атињаните овој аргумент го користеле да го оправдаат постоењето на

прашања. Стоичката школа и Сенека препорачуваат контрола, минимизирање на влијанието, постојан увид и непрепуштање на емоциите (пример: "De ira" - Сенека). И посебно во средениот век, во склад со традицијата, некои од емоциите дури биле сметани за грев.

Всушност учените биле преокупирани со размислување за рационалното, со спознанието на светот, законитостите во различни области од природата, закони до кои се доаѓа со контемплација, со расудување, логичко поврзување на нештата. Значи приоритетот е на разумот, на логиката на индукција и дедукција, на когницијата. На уредувањето на општествата, на нормите. А норми се нешто рационално, донесено со здрав разум, неменливо, кое бара од човекот трпение, почитување, придржување кон нив. Во ваков контекст, емоциите всушност и не се игнорирани, туку едноставно не биле приоритетна научна тема. Тие се нешто што го прават човека ирационален, го модерираат неговото мислење. Значи се заклучувало дека емоциите се нешто од што човек треба да се држи настрана кога носи битни одлуки, кога процесот на расудување треба да остане јасен.

Емоциите на психолошки план посериозно се третираат со појавата на психоанализата, кога почнува да се проучуваат несвесните механизми кај луѓето како суштински, а не само рационалното и свесното. Затоа разбирливо е што и во психологијата доминира проучувањето на когнитивните прашања. Дури и проучувањето на емоциите е претежно преку когнитивистички приод.

Така, емоциите се постојано присутни во интелектуалното творештво на човештвото, но на периферијата на видното поле на науките.

Терминолошко одредување

Што означува поимот емоција?

Тој е поврзан со многу поими, концепти за различни психички афективни состојби за чие определување векови наназад се употребувале различни термини, кои не биле обединети во еден термин. Претходници на концептуализирањето на емоциите или емоционалната инстанца, се старогрчкиот збор Παθος, Παθημα (се чита: патос, пџтема) и латинскиот affectus (Frijda, 2000), а збор со најблиско значење на нив употребуван во старо-францускиот и старо-англискиот јазик е "passion". Παθος, παθημα во старогрчкиот јазик се употребувал да означат душевна состојба, душевно искуство, возбуденост, страст, страдање, симпатија со чувствување за нешто, душевна состојба на возбуденост по делувањето на надворешно влијание (според Senc). Според речникот на Софрониевски, афект (affectus) во латинскиот јазик се употребува да означат душевна состојба или воопшто состојба, душевно расположение, страст, возбуда, воља, желба, благонаклоност, нежност. Како придавка зборот affectus означува некакво настроение, ...кој се наоѓа во извесна состојба. Значењата и на Παθημα и на affectus во тоа време имплицираат една пасивна состојба на трпење (пред се пџтема), состојба во која доаѓаме под дејство на некакви стимулации.

Во 17-тиот век, за Декарт, "passion" е недоволно прецизен и не опфаќа според него една исклучително важна димензија на многу афективни состојби. Го позајмува зборот емоција, емоции (emotion) како дополнување на значењето на passion, за да го дефинира "феноменот на телесна вознемиреност и дезорганизираност на однесувањето и мислите" (Frijda, 2000, str.60), и да ја долови димензијата на бунтовност, неконтролираност, непослушност, немир (на организмот).

Зборот емоција/емоции (emotion) е со ново-латинско потекло. Тој е изведен од (старо)латинскиот moveo, movi, motum, со значење: ставам во движење, раздвижувам, помрднувам, возбудувам, поттикнувам, со додавање на префикс. Тоа е зборот од кој во новолатинскиот јазик и денешните јазици од латинската група е изведен зборот мотиве, мотиватион.

Со префиксот: e- (со кој се добива значење на изместување, истргнување од состојбата опишана со глаголот, се добиваат формите: e-moveo, e-movi/e-movere, e-motum од кои е изведен зборот emotion и означува: отстранувам, тргам, помрднувам, разнишувам, со надоградено значење: придвижувам, се движи, ја придвижува, ја активира материјата, т.е. организмот, (според Reber, Софрониевски, Ристиќ).

Значи емоцион и мотивацион имаат исти корени, но емоцион стекнува независно значење во контекстот на афективните состојби. Со префиксот e- се засилува динамичката компонента која Декарт сака да ја долови кај афективните феномени од психичкиот живот. Ова сфаќање е вградено и во денешните концепти за емоциите и нејзините компоненти: физиолошката состојба, феноменолошката и бихејвиоралната. Додавајќи ја оваа димензија Декарт кај афективните состојби го акцентира оној момент на промена, на изменет начин на функционирање, моментот на активитет и поттикнување на акција, до која можеби не би дошло во (условно кажано) нормална состојба или состојба без афективен набој. Емоционалните состојби имаат мотивациони својства, својство да поттикнат акција.

Сите овие векови, терминот афект се задржал во овој контекст, со делумно променлива употреба или значење. Клучен е моментот кога како афект се определува една од трите ментални функции, покрај когнитивната и конативната, како и подоцнежната употреба на овој термин од страна на Тиченер за означување на димензијата пријатност-непријатност кај чувствата. Последново се задржало како нејзина можеби главна одредница, така што во концептите кои се однесуваат генерално на позитивна наспроти негативна емоционална состојба се базираат на ваквата терминологија. Тоа е воедно и концептуална основа за користењето на афективноста како термин во трудов. За разлика од емоција, терминот афект не се однесува приоритетно на конкретен чувствен квалитет.

Природа на Емоциите

Каква е природата на емоциите? Какава е нивната суштина?

Ако според долговековните сфаќања емоциите имаат негативни ефекти, ако влијаат дезорганизирачки на нашето однесување и расудување или продуцира суб-оптимални резултати во однесувањето и расудување, која е смислата на нивното постоење? Која е функцијата или функциите на емоциите? Во ова прашање се корените на првата од двете големи групи теории за емоциите (додека теориите од втората група се фокусирани на барање одговор како настануваат емоциите).

Претставниците на првата група на теории имаат повеќе моларен пристап во размислувањата зошто настануваат емоциите, која е нивната функција, за што всушност тие служат? Оваа група теории се јавуваат порано во психологијата и блиските на неа науки, а прв значаен претставник е Дарвин, воедно основоположник на Еволуционата психологија.

Емоциите и еволуцијата. Еволуционен контекст

Како фундамент во психологијата се поставува сфаќањето на Дарвин дека смислот на емоциите е опстанокот. Како корисни обрасци за нашите претци, ги добиваме од нив во форма на биолошко наследство². Многу теоретичари подоцна, својата работа ја надградуваат на ова сфаќање. Гарсија (Garcia, според Lloyd & Mayes) со своите студии доаѓа до сознание за постоење на т.н. "инстинктивен ток" (instinctive drift) или инстинктивна струја, при процесите на условувањето, како потврда за взаемната поврзаност и меѓузависност на емоционалните и когнитивните процеси низ еволуцијата. Имено, видовите се предиспонирани со своето биолошко наследство полесно да формираат условни реакции на оние дразби кои имаат биолошко

---

² Иако според Дарвин емоциите за нас се филогентески рудименти (според Badcock)

значење за нив, дури и после подолго време, што е спротивно на принципите на условувањето³ (според: Baddeley; Lloyd & Mayes). Евалуацијата на дразбата, т.е. емоционалната проценка или реакција, дали е таа пријатна или непријатна има суштинско значење за опстанокот на видовите. А тука веќе границата е тенка, колку е оваа проценка емоционална или когнитивна, или се тоа само два аспекти на еден ист процес. За Адолфс (Adolphs) и Дамасио (Damasio) ”афективното процесирање е еволутивен претходник на посложените форми на обработка на информациите...на вишата когниција и е потребен водич (guidance) кој е обезбеден токму во афективното процесирање” (според Forgas 2001, стр. 48).

Од еволуциоенен аспект, на мозокот се гледа како на процесор на повеќе микро-програми специјализирани за специфични адаптивни проблеми, како на пр: препознавање на лица (на значајните особи), регулација на работата на срцето, регулација на заспивањето и спиењето, вигилноста кон грабливците и т.н., при што, овие програми се активираат на различни знаци од животната средина. Проблем настанува доколку се активираат два или повеќе од програмите кои би можеле да си интерферираат, на пр: програмот за спиење и оној за внимавање на грабливците и бегане од нив. Истовременото нивно активирање може да доведе до катастрофални последици. Значи мораме да имаме некаков нареден програм кој би ги отфрлил, прекинал оние програми кои не се ургентни во моментот. Според Космидес и Туби (Cosmides & Tooby) емоциите се токму таков програм кој всушност настанал низ милионите години, од потребата да се оркестрираат многуте различни механизми и програми со различни функции. Сепак потребно е да се напомене дека емоциите покрај еволуциона, имаат и

---

³ Тие врски, како на пример меѓу: аверзија (како реакција) на штетна храна (како дразба), можат да се формираат и после неколку часа, што се коси со универзалните принципи на условувањето, а посебно поради тоа што во моментот на земање на храната постојат и многу други дразби кои потенцијално би можеле да бидат безусловни, но аверзијата се врзува за конкретната храна која е штетна. Овој механизам, во интеракција со сите компоненти на гадењето како емоција (Rozin, et al) е во функција на заштита на видот од храна која можеби е отровна. Промените во еволуцијата се поспори од промените во начинот на живеење, па затоа низ истот механизам се јавува аверзија или фобија од на пр: височина, пајаци, змии, иако никогаш не сме биле загрозувани од нив, додека не се јавува фобија од на пр. електрична струја иако во современиот свет одзема многу повеќе животи од дразбите значајни според инстинктивниот ток на видот.

многу други функции, меѓу кои Фријда ја додава т.н. проксимална функција (2000, 71).

Значи афективното процесирање е всушност проценка, евалуација на надворешните и внатрешните стимулациите на кои сме изложени, стимулации кои ни се важни и кон кои е насочено нашето внимание. Ова е сложена обработка на повеќе нивоа. Афективното процесирање е “одговор” на нашиот организам на наворешната средина, што ја нагласува неговата активна улога и активноста како иманентна на нашата природа. Ние сме активно и динамички насочени кон стимулациите, а не пасивни приматели. Овој одговор, колку е спонтан реакција, толку е и нужност во функционирањето на организмот. Тоа е воедно и информација на која се базираат натамошните акти.

Во тоа е и еволуционата суштина на нивното постоење. Емоциите му даваат живот и го одржуваат животот на организмот. Без афективното процесирање (дури и кога би постоела таква можност), организмите би биле инертни, пасивни објекти изложени на надворешни влијанија и опасности и со сигурност не би опстанале. Фасцинантна студија за квалитетите на осетот за бол и болката како емоција, механизмите на настанување и важноста на капацитетот да чувствуваме болка за нашиот опстанок во бесконечноста на дразби, дава Никола Грахек во својата студија “Огледи за болката” (Grahek). Ниекако да имаме нам својствен “индивидуален емоционален код” (или афективен профил) кој им дава личен печат на нашите постапки. Можеби најмногу тој “индивидуален емоционален код”, го прави времето во кое бивствуваме на наш својствен начин да биде токму нашиот живот, различен од бесконечно многуте други.

Коплексноста и богатството на емоционалната сфера се огледува и во нејзината мулти-компонентна природа⁴. Емоциите се

---

⁴ Околу дефинуирањето на компонентите и димензиите на емоциите постои широк консензус (на пр.: Frijda 1987; Frijda 2000; Lewis 2000; Kaprara & Jervone 2003).

карактеризираат со пројавување на бихејвиорален поттик⁵, како и развој на чувствена компонента. Емоциите имаат и свои невро-физиолошки корелати, каде всушност во најголема мера ја лоцираме интеракцијата со когнитивните процеси и функции.

Невро-физиолошко основи на емоциите

Џејмс во "Ум" вели дека емоциите се функција на сензорните и моторните региони на мозокот сугерирајќи дека не постои посебен систем во мозокот посветен или ангажиран за емоциите (според Le Doux & Phelps). Оваа теза почнува да бидува побивана од Кенон и Бард кои го вклучуваат хипоталамусот во емоционалните процеси, потоа Папец (Papez) предлагајќи ја својата теорија на емоционален круг, ги вклучува и хипокампусот, таламусот и *cingulate gyrus*. Таканаречениот Папезов круг на почетокот на педесеттите години Меклин (MacLean, според LeDoux, 1992) ќе го нарече лимбички систем⁶ во кој ги вклучува и септалниот нуклеус, орбито-фронталниот кортекс, делови од базалната ганглиа и амигдалата. Иако во прво време на амигдалата не и се припишувала позначајна улога во емоционалните процеси, подоцна се покажало дека таа е најконзистентно вклучена во најразлични ситуации на емоционални реакции. Леду го потенцира значењето на амигдалата: разликува два вида на проценки - когнитивна и афективна. Когнитивната проценка дава информација за стимулацијата сама по себе и за нејзината релација со другите стимулации. Афективната проценка дава информација за биолошкото значење на стимулацијата за индивидуата во тој момент и води кон некаква форма на бихејвиорална, автономна или хуморална реакција, т.е. одговор на организмот. Емоционалните реакции, свесните емоционални доживувања се консеквентни на оваа афективната проценка (обработка на стимулациите) која се одвива токму во амигдалата. Во

---

⁵ Изард смета дека емоциите се примарен мотивационен систем, имаат мотивациони особини (Izard & Ackerman, 2000).

⁶ Идејата за лимбички систем е веќе застарена бидејќи поновите истражувања покажуваат дека постојат функционални подсистеми во рамките на традиционалниот лимбички систем. Но идејата за ова име продолжува да живее пред се поради големото историско значење во инспирирањето на истражувањата на невралните основи на емоциите (според Kaprara & Jervone).

неа сензорниот, перцептуалниот и когнитивниот инпут конвергираат по две рути: брза, груба рута по која грубите аспекти на сензорната стимулација можат да поттикнат емоционална реакција, како и втора рута, индиректна и подолга, поспора но и повнимателна, преку која подетална и посложена информација за стимулацијата, може да поттикне емоција⁷.

Амигдалата ги препознава, или со други зборови, ги помни ситуациите, настаните кои резултирале со висока емоционална побуденост (arousal) и затоа некои дразби можат многу брзо да предизвикаат емоционална реакција, бидејќи се проценува како биолошки значајна за организмот. За разлика од амигдалата, хипокампусот кој порано се сметал за главна структура на лимбичкиот систем, е повеќе когнитивно ангажиран. Тој е задолжен за проценка на примените дразби во актуелниот контекст, еден вид осознавање на перцептивниот контекст. Како дополнителна информација таа се проследува до амигдалата, на првичната емоционална реакција или само подготвеност, по што и покомплексно емоционално се реагира. Хипокампусот когнитивно ги модулира афективните процеси во амигдалата, со што и овозможувана на некои дразби да реагира како на загрозувачки, а на други не. Значи хипокампусот ги помни по-експлицитните информации, па затоа и авторите сметаат дека што се однесува до структурите на лимбичкиот систем, амигдалата го помни

---

⁷ Информациите од сите сетила доаѓаат првин до таламусот, како релејна структура во мозокот. Амигдалата прима инпут информации по две патеки: по првата рута информациите од таламусот по една синаптичка врска одат кон сензорните зони во кортексот, од каде обработени доаѓаат до амигдалата. Ова е подолгата и поспора рута. Но по друга синаптичка врска, амигдалата прима инпут и од таламусот директно, многу побрзо, но и помалку прецизно обработен. Ваквиот проток и обработка на информациите овозможува амигдалата да иницира реакција алармирајќи ги хипоталамусот, мозочното стебло или автономниот нервен систем, и пред информациите да бидат обработени од вишите мозочни структури, т.е. од кортексот. Леду оваа афективна реакција ја нарекува пре-когнитивна емоција. Ова е едноставна имплицитна условна физиолошка реакција на Амигдалата која може да се јави за само 12 милисекунди, што игра исклучително важна улога во ургентни и опасни ситуации. Токму оваа реакција е основата на оправданоста на Џејмс-Лангеовата теорија. Бидејќи ние стануваме свесни за дразбата, за ситуацијата после оваа пре-когнитивна емоционална реакција, која исто така ќе биде регистрирана од кортексот, заедно со веќе пристигнатите информации преку таламусот. Значи, како што пред многу години тврдеа Џејмс и Ланге, ние ги примаме информациите за нашата физиолошка реакција по што стануваме свесни за емоционалната состојба, што и се потврдува од хронолошки аспект.

или е ангажирана во она што се нарекува имплицитна меморија (не се што е имплицитна меморија), а хипокампусот она што се нарекува декларативна меморија (LeDoux 1992; LeDoux 2000; Teasdale).

Многу студии во последниве години потврдуваат дека амигдалата и хипокампусот се најважните структури во поврзувањето на стимулациите, настаните, со емоционалните процеси. Притоа поимот стимулација или стимулус го земаме конвенционално, бидејќи како што Фријда (Frijda, 1987 стр. 267) одамна сугерира, станува збор за “ситуациони антецеденти на емоциите“, кои антецеденти се всушност попрво настани отколку стимулуси“. Тие се директно вклучени во механизмот на поврзување на одредени содржини од меморијата со специфични емоционални состојби, опфатен во конструктот емоционална меморија.

Како и да е, темата: ирационалноста на емоциите не е веќе релевантна во современите проучувања на емоциите. Ние сме постојано изложени на стимулации кои автономно независно од нашата воља се проценуваат или евалуираат. Тие евалуации резултираат со емоционална реакција на невро-физиолошко и бихејвиорално ниво, како и со феноменолошки квалитет или чувство. Психо-физиолошката состојба има одраз на севкупното наше функционирање, а најблизок корелат на неа се емоциите.

Позитивна афективност и негативна афективност

Користењето на терминот афективност во овој контекст, како што е веќе споменато, се поврзува со означувањето на едната од трите ментални функции, покрај когнитивната и конативната. Тоа се продлабочува и добива нијанси, со употребата од страна на Тиченер за да ги дефинира пријатните и непријатните чувства од афективната сфера. Од тој момент во западната литература афективните состојби генерално почнуваат да се разликуваат како пријатни или позитивни,

наспроти непријатни (аверзивни) или негативни. Оваа традиција има корени и векови наназад, но со развојот на технологијата добива и научна потврда, во претпоставките дека се разликуваат механизмите и ангажираните мозочните структури кои се во основа на позитивните и негативните афективните состојби.

Проучувањето на емоциите секако подразбира и анализирање на специфичностите на позитивните и негативните афективни состојби во однос на сите димензии. Секако развојот на технологијата овозможува во минативе децении посистематично испитувањето на физиолошките основи, што доведува до супериорни сознанија. Многубројните студии со помош на техниките како фреквентна магнетна резонанца или компјутерска томографија со емисија на позитрони (PET scan), покажуваат дека при позитивни афективни состојби се јавува позасилен проток на крвта, поинтензивна размена на материји, невротрансмитерска и пептидна активност и други метаболички процеси во префронталните кортикални резени на левата мозочна хемисфера. Ова секако не значи дека притоа десната хемисфера е тотално неактивна, туку дека левиот (пред се префронтален) кортекс е доминантниот носител на мозочните процеси при доживување на позитивни афективни, односно емоционални состојби. Спротивно, при доживување на негативни афективни состојби, доминантна мозочна активност се регистрира во десните резени на префронталниот кортекс. Како илустрација, истражувањата на Дејвидсон (Davidson 2000) со десетмесечни бебиња покажуваат дека оние кои почесто и подолго плачат како резултат на одвојување од мајката (но и кога се со мајката), имаат поизразена активност на десната хемисфера во предниот дел на кортексот. Фокс соопштува (според Bates), дека децата кај кои е регистрирана поизразена активност на десната мозочна хемисфера (при следењето во текот на истражувањето), манифестираат и повисоко ниво на негативни емоции, инхибиции при активностите, поизразено повлекување или избегнување од различни секојдневни ситуации (withdrawal, avoidance). Наспроти нив, децата кај кои е регистрирана обратната асиметрија на мозочна активност,

односно изразена активност на левиот префронтален кортекс (и други поврзани структури од левата хемисфера) манифестираат повеќе позитивни емоции, ориентираност кон активација во однесувањето, емоции и акции во склад со принципот на пристапување (approach).

Во други студии е дојдено до сознание дека субјектите кои покажуваат поизразена активност на леватата хемисфера соопштуваат и манифестираат повеќе позитивни емоции после прикажани делови од филм со позитивна содржина, и обратно (Davidson 1999).

При препознавање на позитивни емоции преку фацијална експресија се регистрира поизразена активност на левата хемисфера, додека при препознавање на негативни емоции, активност на десната хемисфера (Leppanen & Hietanen). Слично, при изложеност на стимулации кои предизвикуваат гадење (на пример со изложеност на непријатни мириси) се регистрира активност на десната хемисфера (Rozin et al).

Сознанијата ги надополнуваат и студиите на лезии или оштетувања на делови од мозокот (пред се кортикални), кои резултираат со тешкотии во адекватно доживување на соодветните емоции.

Покрај разликите во активацијата на мозочните хемисфери, за позитивните и за негативните афективни состојби се карактеристични и различни био-хемиски процеси. Така, Бургдоф (Burgdorf) соопштува дека позитивната емоционална состојба е поврзана со зголемено ослободувањето на допамин во префронталниот кортекс⁸. Според студиите на многу автори, левата хемисфера е одговорна за поголемо производство на ендорфини, кои се ослободуваат при развојот на позитивни емоции или како ендеген механизам за надминување на болка при повреди. Според друго сознание, при негативна афективност

---

⁸ Докажано е дека режимот на ослободување на допамин во префронталниот кортекс е директно поврзан со брзината и флексибилноста на нервните процеси во мозокот. Тоа значи дека количеството на допамин е во позитивна врска со флексибилноста на мисловниот процес, на што повеќе ќе се задржиме во натамошниот текст.

се лачи повеќе кортизол, карактеристично за автономните функции во тензични, анксиозни состојби или стресни ситуации (Grahek; Averil & Moore).

Овие сознанија ја поддржуваат идејата дека индивидуалните разлики во (пред се) електро-физиолошките мерки на префронталната активација, укажуваат на разлики меѓу луѓето во нивната осетливост и приемчивост на стимулации, кои кај нив поттикнуваат позитивни или негативни афективни состојби. Традицијата на испитување на поврзаноста на системите и функциите на мозокот и функционирањето на личноста не враќа назад до придонесите на испитувањата на Павлов (според Caprara). Имено, Павлов разликувал побудувачки или активациони процеси, и инхибиторни процеси. Сметал дека некои луѓе лесно се побудуваат кон психичка активност, додека други лесно се инхибираат. Неговото учење и учењето на неговите следбеници после неколку децении е обединето со западната психологија преку Ајзенковиот концепт. Подоцна, Џереми Греј (J. R. Gray) инспириран од Ајзенк го гради својот концепт базиран на физиолошки инхибиторни и активирачки процеси. Дејвидсон ја испитувал претпоставката дали субјектите со изразени разлики во активацијата на хемисферите покажуваат и систематски разлики во диспозиционалната позитивна и негативна афективност. Тоа го потврдува низ невро-физиолошки мерења, но и со скали на самооцена. На субјекти им е задавана скалата на позитивна и негативна афективност (PANAS: Positive And Negative Affectivity Schedule) конструирана од Вотсон и Кларк (Watson & Clark). Резултатите ги потврдуваат претпоставките, односно субјектите кај кои е регистрирана поинтензивна активност на левата фронтална хемисфера добиваат и повисоки скорови за позитивна афективност, а пониски за негативна афективност. Како што можеме да очекуваме, субјектите со десна фронтална активација добиваат повисоки мерки на негативна афективност. Во контекст на истите заклучоци, Дејвидсон ги надоврзува резултатите од спроведеното испитување со “Скалата на бихејвиорална инхибираност” и “Скалата на бихејвиорален активитет” (Behavioral Inhibition Scale [BIS]; Behavioral Activation Scale [BAS]), како

операционализација на концептот на Џереми Греј (Gray, R. J. 2001; Gray, R. J. et al 2002; Gray and Braver 2003). Субјектите со поизразена активност на левата хемисфера покажуваат и повисоки мерки на бихејвиорален систем на пристапување или активација, споредено со субјектите со поизразена активност на десната хемисфера, кои добиваат повисоки мерки на инхибиторниот бихејвиорален систем, т.е. инхибиција на активитетот. Ликен и Телеген соопштуваат дека разликите во активноста на хемисферите е генетски предиспонирана што кај монозиготните близнаци достигнува до 80% (според Davidson 2000).

Во овој контекст, нужно е да се наведе дека квалитетот на емоцијата, а со тоа и на чувствената компонента зависи од нивото на активитет на организмот при афективната состојба. На пример при нагativна афективна состојба доколку нивото на активитет е ниско, ќе се развие депресивна состојба, а доколку нивото на активитет е високо, веројатно ќе следи агресивна состојба (Gray & Braver 2003; Kaprara & Jervone). Но деталното проучување на чувствените квалитети, нивните причинители и поврзаноста на афективните состојби со нивото на активитет не влегуваат во концептуалните рамки на овој труд.

Сите наведени сознанија немаат за цел да постулираат ставови за психичкото функционирање на личноста од позиција на биолошки детерминизам. Се разбира дека физиолошките основи во извесна мера ги модерираат психичките функции, но тоа е само еден од факторите кои придонесуваат во креирањето на секој наш психички акт. Воедно, и физиолошката структура не е само генетски предиспонирана, туку нејзиниот развој во голема мера е условен од срединските влијанија како и од самоактивноста на индивидуата. Го потенциравме значењето на активацијата на невролошките структури, но вредно е да се напомене дека градбата и функционалноста на овие структури не е апсолутно генетски предиспонирана и неменлива во текот на животот. Како илустрација, податокот дека повеќе од педесет проценти од синаптичките врски во мозокот се формираат во првите неколку

години од животот навистина врз основа на генетски потенцијал, но под дејство на срединските и индивидуални фактори, од кои зависи како квантитативно и функционално ќе се развијат мозочните врски и структури (LeDoux & Phelps 2000; Pansepp).

Истражувањата недвосмислено покажуваат дека анатомските системи кои се во основа на позитивните и негативните афективни состојби барем делумно се разликуваат, што потврдува дека индивидуите се физиолошки предиспонирани за поизразено доживување на едната или другата афективност. Оваа личностна предиспонираност која во многу концепти за личноста најчесто се именува како позитивна афективност наспроти негативна афективност, е проверувана и низ многу инвентари на личноста, од кои некои се споменати погоре во текстот (PANAS, BIS-BAS). И може да се каже дека речиси консензуално, во концептите за личноста афективната сфера е опфатена со варијации на овие две димензии. Секоја од нив е составена од неколку различни, но корелирачки емоционални состојби.

Неминовно се наметнува прашањето: дали позитивната афективност и негативната афективност се две независни димензии или се всушност два пола на една иста димензија. Иако оваа дебата во научните кругови сеуште ја оддржуваат некои автори, резултатите од бројни истражувања потврдуваат дека овие димензии во голема мера не корелираат, односно дека станува збор за независни димензии на личноста (Costa & McCrae; Watson & Clark; Brown & Marshall; Fredrickson et al; Isen 1999; Isen 2000; Taylor, Bagby & Parker; Davidson 2000; Gray 2002; Kaprara & Jervone; Geuens & De Pelsmacker; Kashdan; Chan; Phillips et al.). На позитивната афективност како диспозиција на личноста се гледа како на генерална тенденција да се доживуваат позитивни афективни состојби. Таа го рефлектира степенот во кој кај личноста постои внатрешен поттик кон животот. Луѓето кои имаат високи мерки на индикаторите на позитивната афективност се чувствуваат повеќе ентузијастички, активни, поенергични и почесто оптимистични, тие се

насочени кон барање на стимулации во и вон групите на кои им припаѓаат.

Негативната афективност како диспозиција на личноста се разбира како генерална тенденција или склоност да се доживуваат негативни афективни состојби. Луѓето со повисоки мерки на индикаторите на оваа димензија се поосетливи на стимулации кои кај нив поттикнуваат психичка, емоционална непријатност (нелагодност). Тие се почесто психички инхибирани, почесто чувствуваат анксиозност, вина, хостилност.

Назависноста на двете димензии разрешува уште една евентуална дилема. Имено, индивидуите кои добиваат високи скорови (мерки) на некоја од димензиите, не значи дека не доживуваат, (а уште помалку дека немаат капацитет да доживуваат) емоции природни за другата афективна димензија. Коста и Мекри (Costa & McCrae) тоа го потврдуваат преку споредбени анализи на личносни особини меѓу субјекти. Како пример: перцентилен скор од 0.75 на депресија (негативна афективност) и 0.25 на позитивни емоции значи дека субјектот во споредба со другите луѓе е повеќе склон да доживува (чувствува) депресивни состојби, а во споредба со другите луѓе поретко да доживува позитивни емоции. Но бидејќи среќата како емоција се јавува и доживува почесто од депресијата, зборувајќи во рамки на една индивидуа, можно е истиот субјект почесто да доживува среќа отколку депресија. Наведеново е само уште една потврда дека е неопходно внимание при извлекувањето на заклучоци на индивидуален план од мерки кои се добиени преку номотетски пристап.

Многу психолози на личноста сугерираат поврзаност или преклопување на овие димензии со црти на личноста кои се етаблирани во психологијата. Истражувањата на Ревел (Revelle 1997)

ги сублимираат теоретските модели⁹. Неговиот преглед на различните концепти е даден во табелата:

Табела 1: Автори и концепти кои ги вклучуваат позитивната афективност и негативната афективност или нивно варијации

Atkinson	Мотивација на пристапување/ мотив за постигнување/ радост од (при) успеси	Мотивација на одбегнување/ страв од неуспех/ болка од неуспех
Barrat	Ориентација кон акција	Анксиозност
Cloninger	Бихејвиорална активација/ барање (љубопитност) новини (дразби)	Бихејвиорална инхибиција/ избегнување на непријатни дразби
Davidson	Пристапување / (не-депресивност)	Избегнување/ инхибиција/ (депресивност)
Depue	Бихејвиорална фацилитација/ позитивна емоционалност	Бихејвиорална инхибиција
Dollard & Miller	Пристапување	Избегнување
Eysenck	Екстраверзија/ побуденост/ позитивен афект	Невротизам/ активираност (агитираност)/ негативен афект
Fowles	Бихејвиорална активација/импулсивност/ позитивен афект	Бихејвиорална инхибиција/ аверзија
Gray	Бихејвиорално пристапување/ импулсивност/ позитивен афект	Бихејвиорална инхибиција/ анксиозност/ негативен афект
Kagan	/	Бихејвиорална инхибиција
Newman	Импулсивност/ позитивен афект	анксиозност/ негативен афект
Revelle	Пристапување/	Избегнување/

⁹ Иако во табелата се дадени само две димензии, тоа не значи дека концептите се дводимензионални. Целта е да се даде преглед на димензиите кои се во интерес за истражувањето.

	поттикнување на активност	инхибиција на активност
Simonov	“Силен“ тип (колериќ) наспроти “слаб“ тип (меланхолик)	
Tellegen	Позитивна афективност/ позитивен афект	Негативна афективност/ негативен афект
Thayer	Енергетска побуденост	Тензичка побуденост
Watson & Clark	Позитивна афективност	Негативна афективност
Zuckerman	Екстраверзија/ позитивен афект	невротизам

Откако Фиске (Fiske) во 1949 година реанализирајќи го Кателовиот модел, шеснаесетте фактори ги сведува на пет, започнува традицијата на концепти за личноста наречени “Големите Пет”, но и концепциите за “Големите Три” или “Големите Седум” фактори. Денес најшироко прифатен факторски концепт на личноста е пет-факторскиот модел на Коста и Мекри, од кој го изведуваат најраспространетиот инвентар на личноста НЕО ПИ-Р (Невротизам, Екстраверзија, Отвореност, Инвентар на Личноста - Ревидирана форма). Овој инвентар заедно со скалата ПАНАС на Вотсон и Кларк се најдоверливите и најкористените инструменти за мерење на димензиите позитивна афективност и негативна афективност¹⁰.

негативна афективност Авторите наведени во табелата без оглед дали приобаат факторски кон одредување на структурата на личноста, или функционалистички при дефинирање на некој аспект на личноста, неодминливо ја третираат диспозиционалноста за јавување, развивање и манифестирање на афективните состојби кои најчесто, и во еден обединувачки манир се насловуваат како позитивна афективност и негативна афективност. Во истражувањата тие стануваат доминантни димензии на емоционалното доживување, кои

¹⁰ Подолу во текстот е објаснето како факторот Екстраверзија се поврзува со позитивна афективност и како факторот Невротизам се поврзува со негативна афективност.

покажуваат конзистентност во однос на различни култури и јазици, различни форми на одговарање или опишување (Watson & Clark). А дефиниција на црти на личноста, во еден номотетски пристап како што се факторските концепти, за Коста и Мекри е следново: "димензии на индивидуалните разлики во тенденциите на покажување на конзистентни склопови на мисли, емоции и однесување...како и ... сопственост на индивидуата која се подредува на одредено место долж димензијата на цртата" (според Caprara & Jervone, стр.163). Според нив, тенденцијата да се доживуваат позитивни афективни состојби е јадрото на цртата позитивна афективност, додека тенденцијата да се доживуваат негативни афективни состојби, разбирливо е јадрото на цртата негативна афективност (Costa & McCrae 1992).

Спектарот на афективните состојби кои корелираат со позитивната афективност е навистина широк. За илустрација може да си издвојат некои од ајтемите кои ги користат Вотсон и Кларк во својата скала како индикатори за афективна диспонираност, и атрибутите кои Коста и Мекри ги припишуваат на соодветните димензии, извадени од прирачниците за нивните инструменти. Карактеристични ајтеми поврзани со доживување на позитивни афективни состојби се: среќа, веселост, расположеност, ентузијазам, живост, гордост, енергичност, чувство на активност, оптимистичност, ведрина, топлина, бестрашност, сигурност, сигурност во себе и друго. Карактеристични ајтеми поврзани со доживување на негативни афективни состојби се: страв, страшливост, нервоза, анксиозност, иритираност, напнатост, инхибираност, загриженост, бес, гнев, гадење, вина, засраменост, лутина на себе, незадоволство од себе, тага, осаменост, самотија и друго.

Како што е веќе наведено, скалата ПАНАС и инвентарот НЕО ПИ-Р се најшироко прифатени за испитување на цртите позитивна афективност и негативна афективност кај здрава популација. Додека скалата ПАНАС е конструирана токму за овие димензии, скалите на Екстраверзија и на Невротизам се составен дел од петте скали на

инвентарот НЕО ПИ - Р, од кои по една се однесува на секое од полињата или факторите според концептот за личноста на Коста и Мекри. Термините невротизам и екстраверзија се позајмени од дотогашната истражувачка традиција, пред се од Ајзенк, иако тие според дефинирањето на авторите всушност се однесуваат на диспонираност кон доживување на негативни и позитивни афективни состојби.

А дека во суштина се работи за исти диспозиции потврдува корелирањето на мерките на двата споменати најрелевантни инструменти во испитуваниот контекст. Тоа го потврдуваат самите автори на инструментите, но и автори на многу студии кои ја проверувале поврзаноста меѓу мерките на овие два, но и во споредба со други инструменти кои се однесуваат на истите димензии. Во прирачникот за ПАНАС, за мерките кои се добиваат со нивниот инструмент, Вотсон и Кларк наведуваат: “Цртата негативна афективност субстанцијално корелира со мерките на невротизам или негативна емоционалност, но генерално не е поврзана со мерките на екстраверзија или позитивна емоционалност. Спротивно, цртата позитивна афективност е силно поврзана со екстраверзија и позитивна емоционалност, но не и со невротизам и негативна емоционалност. ...овие мерки се добиени со испитување на субјекти со ревидираниот инвентар на личност на Коста и Мекри: Невротизам, Екстраверзија, Отвореност (NEO PI-R), скалите на Невротизам, Екстраверзија и Психотицизам на Ајзенковиот EPQ, скалите Невротизам и Екстраверзија на Голдберг...” (Watson & Clark, 1994, стр. 21).

Дополнително, и авторите на другиот инструмент Коста и Мекри, ја докажуваат поврзаноста на мерките велејќи дека скоровите на Невротизам силно корелираат со оние на негативна афективност но слабо со позитивна афективност, додека мерките на Екстраверзија значително корелираат со мерките на позитивна афективност, но не и со оние на негативна афективност (според Taylor et al. стр. 79).

Една студија, мета-анализа на 137 различни персонални конструкти групирани според Големите Пет Фактори покажува дека скоровите на Невротицизам се најсилни предиктори на негативна афективност, додека скоровите на Екстраверзија се сигурни предиктори за доживување позитивните афекти (De Neve & Cooper).

Најголемиот авторитет на полето на експресијата на емоциите Екман, ги надополнува овие тврдења со сознанија од својата област на специјалност. Имено, постојат индивидуални разлики во експресијата на емоциите, односно екстравертноста е во корелација со изразувањето на позитивните емоции, а невротичизмот со експресијата на негативните емоции (Ekman, Keltner & Ekman).

Позитивната афективност и негативната афективност како црти на личноста се стабилни низ времето (Watson & Clark). Повеќе студии покажуваат дека субјектите со изразен висок скор на Позитивна Афективност и низ подолг временски период соопштуваат почести и поразновидни доживувања на позитивни емоции. Спротивно, субјектите со изразит скор на Негативна Афективност соопштуваат почести доживувања на негативни емоции и почести анксиозни или депресивни состојби.

КОГНИТИВНО ФУНКЦИОНИРАЊЕ

Когнитивната психологија е веројатно најразвиена област во психологијата, со силна традиција на истражувања на когнитивните процеси и појави. Когнитивните психолози ги користат сознанијата и од другите дисциплини кои ја проучуваат когницијата. На пример технолошките достигнувања како ПЕТ скенирањето или магнетна резонанца, овозможуваат следење на активноста на мозокот во акција многу подиректно отколку порано. Напредокот на медицината и физиологијата овозможуваат студиите на оштетувањата на мозокот да

најдат поширока примена и во проучувањата на когницијата, а напредокот на информатичките технологии овозможуваат симулации на хумана когниција. Воедно и во рамките на самата психологија, долга и успешна е традицијата на проучување на когнитивните психички процеси.

Предметот на когнитивната психологија се главните внатрешни психички процеси кои се инволвирани во давањето смисол на она што не опкружува и донесувањето одлука каква акција би била соодветна. Додека афективните процеси се однесуваат на евалуацијата на значењето на стимулациите во однос на индивидуални критериуми, когнитивните процеси значат обработка, манипулација, справување со стимулациите и заземање активен однос кон нив, во функција на адаптација на нештата околу нас. Когницијата е во функција на согледувањето на карактеристиките и односот на дразбите, нашиот однос кон нив, како и стекнување увид во значењето на таквата констелација на стимулацијата за нас. Со истражувањето на носителите на овие функции се занимаваат експерименталната когнитивна психологија, когнитивна невро-психологија и другите невролошки науки, когнитивните науки воопшто, како информатичките науки. На пример, според постулатите на когнитивната невро-психологија когнитивниот систем се базира на неколку модули или когнитивни процесори во мозокот, без стриктна локализација и остра поделеност на функциите, бидејќи разбирливо, секоја сложена когнитивна функција вклучува огромен број на конекции на сите делови од мозокот. Сепак, одредени структури се доминантно одговорни за некои процеси.

Работна Меморија

Колку долго остануваат информациите во нашето сеќавање? Зошто некои информации ги забораваме веднаш, некои ги запомнуваме

долго, а некои го привлекуваат нашето внимание само додека ги активираат нашите сетила?

Во врска со овие прашања уште во 1883 година Френсис Голтон го дава следниов опис: “изгледа дека во мојот мозок постои приемна комора каде две или три идеи се присутни во исто време, и со која управува потполната свесност...” (според Baddeley, 2001, стр.29). Со оваа проблематика се занимавал (повторно) и Вилијам Џејмс, кој во овој контекст го употребува терминот “примарна меморија”. Бројот на идеи или количината на информации со кои можеме да оперираме во исто време; кои информации стануваат трајни со преоѓањето од некој преоден период или примарен режим, во долготрајна поврзаност во нашето сеќавање, се едни од приоритетните прашања кои биле толкувани од психолозите и другите истражувачи на човечката меморија, во тесен и поширок контекст. Дефинирањето на овие концепти станува едно од главните јадра на когнитивната психологија.

Од сознанијата во оваа област произлегува моделот за Системот на повеќекратно складирање на информациите, попознато како модел на Сензорна, Краткотрајна и Долготрајна меморија. Притоа, јасно се нагласува дека постојат ограничувања во капацитетот или во количината на информациите на кои ние свесно можеме да го одржуваме вниманието. Традиционалните модели за меморијата како концептите на Аткинсон и Шифрин или на Бродбент, вниманието го сметаат за филтер механизам кој преку филтрирањето или селектирањето го ограничува количеството на информации кои влегуваат или се задржуваат “складирани” во меморијата. Тргувајќи од оваа позиција би требало да сметаме дека Краткотрајната меморија е онаа компонента што Голтон ја замислува како приемна комора, која како дел од посложена когнитивна операција времено ги држи и манипулира оние информации кои се релевантни за задачата која актуелно се извршува. Но моделот на краткотрајната меморија не имплицира активност и не објаснува како и која компонента ги задржува релевантните информации во состојба на достапност или

функционалност во периодот додека тие когнитивно се обработуваат. Според Бедли, овој модел е премногу статичен и едноставен за да ги објасни овие функции и операции, и не предвидува потенцијали за нивно реализирање (Baddeley 1999; Baddeley 2001; Eysenck). Ако се има предвид дека според класичните модели, краткотрајната меморија има ограничен капацитет, тоа би значело дека во случај на нејзина оптеретеност, не би биле во можност да извршуваме други когнитивни операции. Бедли се согласува дека компонентата краткотрајна меморија е вклучена во задржувањето и оперирањето со информациите при когнитивните операции. Но тргнувајќи од резултатите на многу студии на лезии на мозокот како и резултати од истражувања во експерименталната психологија, за него е нејасно како и при оптеретена краткотрајна меморија субјектите се во можност да извршуваат друг вид на когнитивни операции. Веројатниот одговор на оваа дилема е дека таа компонента (ако конструктот краткотрајна меморија воопшто соодветствува) всушност не е унитарна или пак постои друг систем составен од повеќе компоненти. Бедли ја поставува (во соработка со Хич) хипотезата за постоење на Работна меморија, која ја тестираат со т.н. тест на двојна задача (dual task), или истовремено извршување на две когнитивни операции. На пр: едната задача би можела да биде познатото испитување на опсегот на краткотрајната меморија, со повторување нанапред или наназад на низа од броеви при што секој нареден има една цифра повеќе. Другата когнитивна операција е задача при која треба да се донесе некаква одлука, суд или решение од друг контекст, што би било невозможно доколку капацитетот на краткотрајната меморија е потполно оптеретен. Резултатите на Бедли и Хич покажуваат дека при оптеретена краткотрајна меморија, исходот на втората задача е секако намален но не драматично и тој процес се одвива паралелно. Тие ја потврдуваат својата хипотеза за постоењето на т.н. Работна меморија како конструкт кој не може да биде од унитарна природа¹¹. Во 1974

---

¹¹ Дебатата дали природата на Работната меморија е унитарна или не сеуште трае. Меѓу позначајните модели за унитарна природа се оние на Енгл со соработниците (Engle et al.) и Ловет со соработниците (Lovett et al.).

година го воведуваат концептот за повеќе компонентна Работна меморија¹² (според O'Reilly et al.).

Бедли тргнувајќи од истражувачките прашања во врска со ограниченоста на краткотрајната меморија, гради дефиницијата за Работната меморија. Тој и неговите соработници сметаат дека: “работната меморија ги опфаќа оние функционални компоненти на когницијата кои им овозможуваат на луѓето да ја разбираат и ментално да ја претставуваат нивната непосредна околина, да ги задржуваат информациите за нивното непосредно минато, да го поддржуваат стекнувањето на ново знаење, да решаваат проблеми и да формулираат и делуваат кон актуелни цели“ (Baddeley & Logie). Како еден од несомнено најважните конструкти во когнитивната психологија, Голдман-Ракиќ (според Shah & Miyake) ја “прогласува” работната меморија за можеби најважното достигнување на човековата ментална еволуција.

Базични механизми на работната меморија

Според концептот на Бедли, работната меморија содржи три компоненти кои секако, функционираат во интеракција. Тоа се таканаречениот “Централен извршителен (и контролен) систем“ (central executive), и два нему подредени системи: “Фонолошки сплет“ и “Визуелно-спацијална мрежа“, специјализирани за времено задржување и складирање на фонолошки базиран материјал и визуелно-спацијален материјал. Фонолошкиот сплет (phonological loop) е одговорен за условно кажано, пасивно фонолошко складирање или задржување на информациите, но содржи и активен систем одговорен за континуирано повторување на информациите од фонолошка природа. Логи, соработникот на Бедли, го формулира конструктот Визуелно-спацијалната мрежа, која е одговорна за пасивно визуелно задржување на информациитеа содржи и активен спацијално базиран систем на

---

¹² Инаку, поимот работна меморија за прв пат го употребуваат Милер, Галантер и Прибрам во 1960 год во своето дело “Планови и структура на однесувањето” (според Shah i Miyake)

повторување слично на внатрешно (визуелно) запишување (Baddeley & Logie; Baddeley 2001; Shah & Miyake; Eysenck, M. W).

Централниот извршителен систем има повеќе функции: ги координира подредените системи, ги контролира стратегиите на кодирање и декодирање т.е. извлекување на информациите од меморијата, го контролира префрлувањето на вниманието на релевантни информации, како и ментална манипулација на материјалот кој се држи во подредените системи: фонолошкиот сплет и визуелно-спацијалната мрежа. Овој систем е носител на оперативни механизми, но за разлика од фонолошкиот сплет и визуелно-спацијалната мрежа нема капацитет за складирање на информации што секако се должи на природата на функциите кои ги извршува.

Централниот извршителен систем е одговор на прашањето како работната меморија ја извршува контролната функција врз тековните когнитивни операции. О'Рајли ја нагласува функцијата на контролирано процесирање во споредба со автоматското процесирање. Акцентот е поради нивните разлики во улогите и учеството во различни меморички процеси. Контролираното процесирање се поврзува повеќе со декларативната или експлицитната меморија, додека автоматското процесирање се поврзува со имплицитната или процедурална меморија¹³.

Воведувањето на конструктот работна меморија од страна на Бедли е извонредно важен во когнитивната психологија и посебно психологијата на помнењето. Но, од почетокот биди извесни нејасноти, посебно за заинтересираните кои се помалку упатени во оваа материја. Имено, во терминот работна меморија акцентот вообичаено се става на поимот меморија, што неминовно се поврзува со складирање на информациите. Состојбата на складираност секогаш имплицира пасивна состојба, што е во колизија со суштествено активната функција

---

¹³ Ова се должи на доминантната улога на префронталниот кортекс и хипокампусот при процесите на декларативната меморија, наспроти доминантната улога на амигдалата при процедуралната меморија (според О'Рајли (O'Reilly) и соработниците).

во контролата и координацијата на работната меморија. И самиот Бедли е свесен за оваа контрадикторност но ќе изјави дека подобро име за овој конструкт не можел да осмисли, ниту пак досега од друг автор е понудено (Baddeley & Logie).

Ограничувања и капацитет на работна меморија

Суштината на когнитивните механизми и процеси на работната меморија се во природата на нашите ментални капацитети. Идејата е дека сите елементи на нашето знаење кои во принцип би можеле да бидат достапни и информациите кои во дадениот момент ги восприемаме, не се во истиот момент непосредно операбилни. Централниот нервен систем како носител на когнитивните ресурси, воедно поседува и ограничувања. Имајќи ги предвид огромните можности на когнитивната инстанца како функционална база, работната меморија преку своите механизми контролирано и координирано манипулира со достапните и релевантни елементи при непосредна когнитивна операција, но како носител на операциите, со ограничени капацитети. Уште Џејмс зборуваше за ограничена примарна меморија, а Милер испитувал колку елементи може да се задржат во дадена операција и ја дал класичната формула за магичните 7 ± 2 елементи на информации или материјал.

Тие ограничувања првенствено се должат на ограниченоста на капацитетите на вниманието, односно лимитираниот обем на информации на кои свесно во даден момент може да се насочат когнитивните инстанци. Таа лимитираност во даден момент резултира со т. н. психолошки рефракторен период, односно при присутност на две стимулации (потсетуваме дека под стимулација се подразбира и комплексна ситуација или настан) непосредно една по друга, се додека не се одговори на првата на која се насочени свесните когнитивни капацитети, одговорот на втората стимулација е одложен (Styles; Braver & Speer; Baucal).

Ограничувањата се однесуваат и на флексибилност на когнитивните процеси, а со тоа и на флуентноста на идеи и реакции. Тие се должат на многу лични и развојно-психолошки фактори, но и на природата на мозочните структури и нивната градба, нервните патишта, бројноста на синаптичките врски, режимот на био-хемиските процеси од кои директно зависи флексибилноста на невралните процеси. А бидејќи физиолошкиот режим е тесно поврзан со афективноста, во основата на ова истражување е евентуалната поврзаност на афективноста како диспозиција со основните димензии на работната меморија во смисла на ресурси, нејзиниот капацитет и флексибилност, на кои се базира севкупното когнитивно функционирање.

Биолошки корелати на работната меморија

Во оваа т.н. “декада на мозокот“ се дозна многу, но многу и остана да се проучува. Сите податоци добиени од истражувања на здрава популација, на психотични болни и студии на лезии и студии на мајмуни укажуваат дека префронталниот кортекс е доминантен неврофизиолошки корелат на работната меморија (Engle et al.; O'Reilly et al.). Воугел соопштува за сознанијата од најновите истражувања според кои задниот дел на темениот кортекс е одговорен за задржување на визуелните репрезентации на работната меморија. Тој емитира неврална активност во вид на сигнали од кои може со мерење на амплитудата на овие мозочни бранови да се утврди ангажираниот капацитет на тој дел од мозокот (Vogel & Machizawa). Потврдено е дека хипокампусот е одговорен за учење на нови информации, а контролираното кодирање и извлекување на информациите во и од долготрајна меморија се должи на интеракција на хипокампусот со префронталниот кортекс (според O'Reilly et al.).

При контролираното внимание и задржување на релевантните информации значајна улога има и дорсолатералниот префронтален кортекс. При функциите поврзани со кодирање на информациите базирано на говор, дополнително ќе бидат ангажирани деловите од

мозокот кои се одговорни за разбирање и продукција на говорот, т.е. темпоралните резени, додека кај визуелно-спацијалните информации окципиталниот дел на кортексот (Engle & et al.).

Работната меморија и комплексните когнитивни активности

Неспорно, суштината на работната меморија е контролираното и координирано процесирање со потенцијално достапни информации или условно наречени активни информации, во услови на ограничени капацитети за непосредна когнитивна операција. Следува дека таа има улога во сите сложени когнитивни активности, што подразбира и координирано процесирање меѓу различните невро-психолошки системи. Според Бедли, работната меморија игра круцијална улога за комплексните когнитивни активности како разбирање на говорот, јазикот, менталните пресметковни операции, резонирањето, решавањето на проблеми и т. н. Кај сите комплексни когнитивни активности релевантните информации пред се оддржуваат во активна состојба, се процесираат и се следат односите од момент во момент, што е овозможено од функциите на компонентите на работната меморија. Во процесот на говорна комуникација, за синтактичката анализа на реченицата потребно е целосната структура на реченицата, како и значењето на нејзините елементи краткотрајно да се држат во меморијата. (Сличен е механизмот и при читањето, но на визуелен план). Ова е проследено со координирано активирање на асоцираните репрезентации од долготрајната меморија и нивно функционално обработување. При испитување на резонирањето као сложена когнитивна активност, многу често како образец или модел на овој процес се проучува решавањето на силогизми. За оваа активност, неопходно е да се држат како активни и двете премиси, со сите нивни елементи, да се оддржува активна информацијата дали се квантификаторите партикуларни или универзални (*некои* наспроти *сите*), но и дали се тие позитивни или негативни (*некои/сите се*, наспроти *некои не се или никој не е*). Ова мноштво на активни елементи кои за целото време на решавањето на силогизмот мора да се држат во активната меморија и координирано да се обработуваат, претставува

еклатантен пример за ангажираноста и функцијата на работната меморија и нејзината централна контролна и координирачка функција (Baddeley 1999; 2001; Young & Lewis). Од ангажираноста и ефикасноста на работната меморија се условени ефектите на манифестацијата на општите или специфичните когнитивни потенцијали или диспозиции. Затоа Воугел истакнува дека капацитетот на работната меморија е силен предиктор на перформансите на широк спектар когнитивни способности како резонирање, разбирање на јазикот, флексибилно решавање на проблеми и др.

Работната меморија има голем удел и при сложени спацијално-моторни активности особено во периодот на усвојување на некаква вештина. Како степенот на извежбаност (или вештост) расте, контролираното процесирање се повеќе му отстапува место на автоматското процесирање, како корелат на имплицитната долготрајна меморија. Врската меѓу работната меморија и долготрајната меморија е двонасочно активна: работната меморија постојано активира репрезентации од долготрајната меморија, условено од природата на активноста што се спроведува. Од друга страна ефектите на работната меморија во голема мера зависат од искуството, севкупното знаење и вештини, кои спаѓаат во доменот на долготрајната меморија.

Карактеристичен е односот меѓу работната меморија и вниманието. Традиционалните модели за вниманието и меморијата како на пример на Аткинсон и Шифрин или на Бродбент, вниманието го сметаат за филтер механизам кој преку селектирањето го ограничува количеството на информации кои влегуваат или се задржуваат “складирани“ во меморијата. Бидејќи е очигледно дека постојат ограничувања во обемот на информации на кои во даден момент може свесно да биде насочено вниманието, како и дека постојат ограничувања во обемот или количеството на елементи кои можат да бидат држани и обработувани во даден момент во работната меморија, се наметнува прашањето за евентуално преклопување на двата

конструкти. Нивната поврзаност ја илустрира постоењето на повеќе концепти, конструирани во обидите да се дефинираат нивните засебни и заеднички функции. Такви се конструктите: оперативно внимание, работно внимание, активно внимание (според Baddeley, 2001), што ја потврдува потребата за конципирање на конструкт како работна меморија, кој ќе ја опфати контролната функција и координацијата при когнитивните активности. Компонентата централен извршителен систем во моделот на Бедли е посебно близок на сфаќањата за вниманието. Но вниманието како психичка состојба не имплицира носечка улога во когнитивно контролирано процесирање. Друга битна разлика меѓу нив е во тоа што мнемоничките капацитети кои ги поседува конструктот работна меморија не можат да му се припишат и на вниманието. Поедноставено според Енгл и соработниците (Engle et al.), работната меморија го вклучува во себе фокусираното или контролираното внимание, и активираната долготрајна меморија.

Емоционална Меморија

Во секој момент восприемаме стимулации кои селектирано ги обработуваме со вклучување на елементи од нашето искуство, знаење или меморија. Кои елементи од долготрајната меморија ќе бидат асоцирани секако доминантно зависи од нивната релевантност за актуелната ситуација. Но специфичната психичка состојба на индивидуата го детерминира општиот контекст и некои информации ги прави достапни за тековниот процес. Имено информациите или елементите на нашето знаење се поврзани меѓу себе во сложена мрежа на асоцијации. Доколку некоја содржина од долготрајната меморија е поврзана со повеќе асоцијации, поголеми се и можностите некој елемент од непосредната когнитивна операција да се асоцира со неа и да биде извлечена како елемент на за таа операција.

Познато е дека асоцијациите кои се формираат помеѓу елементите од меморијата се формираат на семантичка основа, што е и

непобитно вградено во когнитивната психологија. Но според фактот кој е помалку етаблиран, таа асоцијативна матрица на репрезентации (меморијата) се формира во содејство на когнитивни и афективни, физиошки аспекти (Christianson & Engelberg). Ова сознание резултира со развивање на конструктот емоционална меморија насочен кон проучување на условеноста на меморичките процеси од емоционалната состојба. Значи не станува збор за некоја компонента на меморијата или потсистем на структурата на севкупната меморија.

Генерално, се однесува на условеноста на меморичките процеси од емоционалната состојба во текот на запомнувањето или кодирањето. Од друга страна комплементарно се однесува и на условеноста на процесот на извлекувањена елементи од меморијата, од емоционалната состојба во текот на самиот процес на извлекувањето на содржини од меморијата.

Релевантно на конструктот, ќе го забележиме сфаќањето на Томкинс но во друг контекст, во склоп на својата теорија на скрипт или сценарио, кој вели дека сцените со извесен афективен тон предизвикуваат присетување на сцени со сличен афективен тон, и на тој начин создаваат теми во рамките на автобиографската меморија (според Kaprara & Jervone).

Сепак, клучни се истражувањата на концептите на таканаречената “Меморија конгруентна на афективната состојба” (mood-congruent memory)¹⁴, како и “Меморија условена (зависна) од афективната состојба”.

“Меморија конгруентна на афективноста” се однесува на селективно запомнување и присетување на материјал конгруентен на афективна состојба на индивидуата. На пример, во среќно

---

¹⁴ Во трудот се следи конвенцијата на Форгас и Боуер (Forgas & Bower) според кој афектот е погенерален термин и ги опфаќа емоциите и расположенијата (според Ellis & Moore)

расположение индивидуата полесно ќе запомни или ќе се присети на материјал кој е исто така афективно позитивно обоен.

“Меморија зависна од афективноста“, се однесува на поголемата веројатност да се присетиме на материјал кој е запомнет во одредена афективна состојба кога ќе се најдеме во истата афективна состојба. Така, ако индивидуата слушне тажна сторија додека се наоѓа на пример на погреб, веројатноста ќе биде поголема дека индивидуата ќе се сети на сторијата кога ќе биде во слична тажна состојба (Ellis & Moore).

Појавата се должи на специфичниот ангажман на амигдалата и другите потсистеми на лимбичкиот систем, пред се префронталниот кортекс и хипокампусот. Да се присетиме дека според Адолфс и Дамасио, афективното процесирање е еволутивен претходник на посложените форми на процесирање. Афективната проценка на стимулациите е ангажман приоритетно на амигдалата. Поврзано со тој ангажман, оваа структура има наследена функција да ги регистрира и помни стимулациите кои биле проценети како биолошки значајни за организмот. А бидејќи ваквите стимулации или настани се проследени со физиолошка побуденост на организмот, амигдалата извонредно долго ги помни врските меѓу одредени стимулации и афективната состојба кој ја предизвикале (Mandler; Revelle & Loftus; Heuer et al.; Leichtman et al).

Во комплетирањето на афективно-когнитивниот контекст значителна улога имаат хипокампусот и префронталниот кортекс. Тие ги вршат перцептивните и посложените когнитивни операции во севкупниот психички акт.

Механизмите на емоционалната меморија се неодвоиви од севкупното когнитивно функционирање и повеќе или помалку изразено се јавуваат при секоја когнитивна операција. Значајно место имаат и во формулирањето на конструктот автобиографска меморија, поврзан со развојот и факторите на развојот на личноста (традиција меѓу чии пионери е и Томкинс и неговата спомената теорија на сценарио). Од

другите области на психологијата чиј предмет е директно поврзан со овој конструкт, ќе ги издвоиме проучувањата на стресот и поврзаните категории.

РЕЛЕВАНТНИ ЕМПИРИСКИ ИСТРАЖУВАЊА

Иако траги од старата дебата: дали се емоциите ирационални или функционални, сеуште постојат, во современите истражувања на оваа тема релевантните прашања не се во насока дали конкретна емоционална состојба го прави мислењето поуспешно или не, дали поефикасно или помалку ефикасно. Релевантен предмет на истражувањата е како конкретна емоционална состојба го модерира мисловниот процес и воопшто когнитивното функционирање. Односно, како одредена емоционална состојба олеснува развој на специфичен мисловниот процес. Релевантно е, во таа спрега на афективноста и когницијата, дефинирањето на тенденциите, посебни емоционални состојби да овозможуваат полесен развој на специфични обрасци на когнитивно функционирање. И зошто токму работна меморија и емоционална меморија?

Затоа што работната меморија е носител на непосредната контрола и координација при когнитивните операции. Ние сме постојано во еден динамичен психо-физиолошки режим кој е детерминиран од личностни фактори, но секако и од промените на афективната состојба. Развојот на секоја емоција резултира со физиолошки промени кај референтните органски структури, кои се истовремено невро-физиолошки корелати и на когнитивните процеси.

И затоа што при когнитивното функционирање, покрај стимулациите кои непосредно ги восприемаме од нашата околина, ние континуирано манипулираме со податоците од нашето знаење, искуство, односно меморија. При една таква когнитивна активност, ќе оперираме со оние информации од меморијата кои се достапни, елементите кои полесно ќе се асоцираат со тековниот процес по семантичка или емоционална основа.

Значи токму работната меморија и емоционалната меморија, бидејќи овие конструкти ни доловуваат како интеракцијата на афективната состојба и когнитивните процеси се одразува на нивната флексибилност и искористеноста на когнитивните капацитети во даден момент што директно се одразува и на самите ефекти, но и на содржината или емоционалната обоеност на информациите кои биле достапни и извлечени за непосредната когнитивна активност. Проучувањето на процесите и механизмите поврзани со овие конструкти овозможува во голема мера да се добие увид во специфичностите на интеракцијата меѓу афективноста и когнитивното функционирање.

Токму затоа, идејата на овој труд е тргнувајќи од потврдените меѓусебни влијанија на афективноста и когницијата, преку потврдите дека постојат тенденции како личносни диспозиции да се реагира афективно, да дојдеме до врската меѓу афективноста како личносни диспозиции и когнитивното функционирање, преку работната и емоционалната меморија како најрелевантни конструкти во овој контекст.

Актуелната состојба кажува дека посебни истражувања на релација афективноста како личносни диспозиции и когниција нема. Но за врската меѓу афективноста и когницијата има во изобилство. Притоа поради природата на конструктите, нивната инволвираност е практично во секоја когнитивна активност.

Релевантни истражувања на релација Афективност - Работа Меморија

Мозочната активност при когнитивните процеси се сведува на био-хемиски процеси во структурите кои се во интеракција благодарение на бројните неврални врски меѓу нив. Флексибилните и комплексни операции се можни токму поради повеќекратните нервни патишта кои овозможуваат синхронизирано ангажирање на релевантни структури. Преносот на импулсите меѓу нервните клетки преку синаптичките врски е посредуван од хормони, пептиди како ендорфините, и од невро-трансмиситерите допамин, нерепинефрин и ацетилхолин. Нивниот пак режим е во голема мера условен од работата на автономниот нервен систем, што е во тесна врска со ситуациите проследени со побуденост на организмот во кои безалтернативно е ангажирана и амигдалата. Бројните истражувања на Дамасио, Леду и други автори се со пионерска важност во областа. Тие соопштуваат дека низ орбито-префронталниот кортекс поминуваат најважните потиашта на невралната активност при емоционалните процеси. Во ситуации на позитивна афективност се зголемува произведувањето и циркулацијата на допамин во овој регион што директно се одразува на брзината и флексибилноста на пренесувањето на нервните импулси на клеточно ниво и поголема флексибилност во процесите меѓу различни неврални патеки во рамките на различни мозочни структури. Слично, при позитивна афективност се произведува и повеќе ендорфин, кој покрај улога како невротрансмиситер, придонесува за развој и интензивирање на чувството на пријатност, што од друга страна има комензаторско дејство на

негативните ефекти на стресните реакции по когнитивните процеси (LeDoux; LeDoux & Phelps). Исен, Форгас, Елис, Мур и многу други автори соопштуваат дека позитивната афективност предизвикува поширок спектар на асоцијации и поразлични асоцијации на неутрални стимулуси. Во таква ситуација луѓето се поспособни да го категоризираат стимулусот материјалот пофлексибилно. Според други истражувања на Исен и соработниците, субјектите воочуваат повеќе сличности меѓу ајтемите, додека ако зададената задача бара да се фокусираат на разлики меѓу ајтемите оние во позитивна афективност успеваат да најдат повеќе различности (Isen, 2000; Forgas & Vargas; Ellis & Moore; Salovey; Уилкс).

Негативната афективност организмот ја доживува и ја толкува како проблем ситуација, како закана. Затоа поттикнува и овозможува когнитивно процесирање кое е повеќе ориентирано на детали, систематично анализирање на сите релевантни дразби насочено кон адекватно справување со ситуацијата. Вниманието го проивлекуваат сите регистрирани дразби, кои се проверуваат во континуитет. Но тоа ја оптеретува работната меморија во голем дел од нејзиниот капацитет. Воедно и режимот на био-хемиските посредници е изменет, што ја намалува флексибилноста. Во таква ситуација на посистематично анализирање на релевантните дразби и намалена флексибилност, помал капацитет од работната меморија е достапен за други когнитивни операции (Gray 2001; Gray 2002; LeDoux).

Позитивната афективност организмот не ја доживува како заканувачка, не ги мобилизира капацитетите за регистрирање и детална анализа на сите дразби. Затоа позитивната афективност може да доведе до похеуристичката стратегија или образец на процесирање на информациите. Доведува и до поголем вариетет на алтернативи во ситуации кои бараат да се реши некој проблем. Џонсон-Лард и Оутли соопштуваат за варијанта на класичниот експеримент на Дункер¹⁵. На

---

¹⁵ Во овој експеримент субјектите имаат на располагање само една свеќа и едно кутивче со шајчиња. Од нив се бара да ја фиксираат свеќата на сид. Решението е во

две групи субјекти им била индуцирана позитивна или негативна афективност непосредно пред решавањето на проблемот со проекција на весели (со среќна содржина) и тажни кратки филмови. Значајно поголем дел од групата со индуцирана позитивна афективност доаѓале до идеја која ги води до решение на проблемот (Johnson-Laird & Oatley). Позитивната поврзаност меѓу креативното решавање на проблемите и креативноста воопшто, ја потврдуваат низ своите студии Ејверил и Исен (Averill 1999; Averill 2000; Isen 2000).

Многу автори флексибилноста ја поврзуваат и со емпатијата¹⁶, како нејзин основен предуслов. Таа подразбира капацитет и флексибилност да се промени перспективата и да се заземе друга без оглед дали таа перспектива имплицира нечии туѓи мисли, намери или емоции (Vukosavljević-Gvozden; Hofman).

Греј прави низа на студии со скенирање на активноста на мозокот со фреквентна магнетна резонанца при изведување на задачи релевантни за проучување на работната меморија, после индукција на позитивна, негативна или неутрална емоционална состојба. Сознанијата дека колку е посилен индукцијата посилен е и ефектот на перформансите при задачите, според авторот ја отсликуваат интеграцијата на афективноста и когницијата во латералниот префронтален кортекс (Gray 2002).

Субјектите во истражувањата на Кенсинџер и Коркин поспоро ги препознаваат и реагираат на фотографии на лица со израз на негативна емоционалност за разлика од оние на лица со неутрален израз (Kensinger & Corkin).

согледувањето дека самото кутивче заковано на сидот може да послужи како основа за свеќата.

¹⁶ Поимот емпатија во англиската терминологија го воведува Тиченер во 1910 година како превод на германскиот збор *Einfühlung* инспириран од грчкиот збор *empathia*. Инаку германскиот збор *Einfühlung* првпат е употребен од Вишер во 1883 во дискусија за естетиката, но најчесто е поврзуван со Липс (експериментален психолог). Овој термин Липс го користел да го објасни процесот со кој успеваме на уметничките

Форгас доаѓа до исклучително провокативно сознание во своите студии, дека колку подолго размислуваме околу некоја ситуација, се повеќе се инволвира афектот (Forgas 2001).

Јанг, Луис, Бедли и други истражувачи (Young & Lewis; Baddeley 1999; 2001) соопштуваат за истражувања на специфичностите на работната меморија и нејзиниот капацитет и флексибилност преку решавање на силогизми во различна афективна состојба. Како што беше претходно наведено, решавањето на силогизми е извонреден образец за испитување на работната меморија поради нужноста повеќе елементи да се задржуваат симултано во активна и оперативна позиција. Овие автори доаѓаат до сознанија од кои не може да се извлече општ заклучок. Имено при позитивна афективност која стимулира флексибилност, самоувереност во расудувањето, редуцирано проверување на сите опции, честопати доаѓа до хеуристичко одговарање според двете премиси (Hertel). Додека пак негативната афективност иако доведува до помалку флексибилно процесирање и оптеретување на капацитетот, сепак промовира посистематично процесирање што би требало да биде претпоставка за успешно решавање на силогизми. Затоа решавањето на силогизми е интригирачки индикатор за карактеристиките на работната меморија, што останува да се провери.

Предмет на истражувања биле и индивидуалните разлики во капацитетот и флексибилноста на работната меморија. Џереми Греј со соработниците доаѓа до сознанија дека перформансите на работната меморија се во корелација со невралната активност на мозочните структури носители на порано опишаните бихејвиорални системи на инхибиција и пристапување. Овие системи се невролошката основа за личносна предиспозиција во процесирањето на стимулациите и однесувањето. Значи различните афективни состојби доведуваат до разлики во невралната активност на одговорните структури што се одразува на процесирањето на работната меморија.

образи да им го додадеме уметничкото значење кое го створил авторот (според

Покрај интер-индивидуалните разлики, Енгл, Лоувет со соработниците во своите студии сопштуваат за интра-индивидуални разлики, односно за намалување на капацитетот и флексибилноста на работната меморија со стареењето (Engle et al.; Lovet et al.).

Релевантни истражувања на релација Афективност - Емоционална Меморија

Сознанијата на релација афективност - емоционална меморија ја комплетираат сложената структура на односи меѓу афективноста и когнитивното функционирање. Претходниот дел опишуваше како афективноста го модерира капацитетот и флексибилноста на работната меморија а со тоа и нејзината ефикасност. Ако тоа ни доловува како афективноста го потпомогнува или го отежнува когнитивното процесирање и на кој начин, тогаш сознанијата на релација афективност - емоционална меморија ни кажуваат како афективноста го модерира когнитивното функционирање од содржински аспект. Имено, меморијата не е прецизна реплика на оригиналното искуство. Согласно на основните принципи на конструктот, во одредена афективна состојба конгруентните на неа содржини се подостапни за когнитивна манипулација. Или јавувањето на одредена афективна состојба ја зголемува веројатноста дека полесно ќе бидат асоцирани содржини конгруентни на актуелната состојба. Овој механизам ни укажува дека нашиот мисловен процес барем делумно квалитативно ќе се разликува зависно од нашата афективна состојба, што е секако корисно да се има на ум како во контекст на секојдневните задачи, така и во контекст на социјалните врски.

Видовме дека оваа појава се должи на специфичната интеракција пред се меѓу амигдалата, префронталниот кортекс и хипокампусот. Според Панксеп (Panksepp, 2000 стр. 151) мозокот е повешт или “програмиран“, да ги помни настаните, стимулациите кои се асоцирани со емоционална возбуда (arousal). Амигдалата е носителот на запомнувањето на афективната димензија, додека другите структури се повеќе задолжени за оние аспекти кои ги нарекуваме декларативна меморија, запомнување на перцептивната матрица, фактографијата и слично. Таа безусловно поцврсто и подолготрајно ги регистрира интензивните емоционални реакции.

Бројни истражувања покажуваат дека подобро се запомнуваат стимулации кои се афективно обоени отколку неутрални. На пример Сигал со соработниците сопштуваат дека во долготрајната меморија подобро се запомнуваат емоционално негативни информации отколку неутрални. Соопштуваат и за разликите во запомнување на детали: дека запомнувањето кај подепресивните е преопшто, со помалку детали за разлика од оние со поизразена црта позитивна афективност кои запомнуваат значително повеќе детали (Segal et al.).

Други автори (Kensinger & Corkin; Rozin et al.; Leppanen & Hietanen) изнесуваат сознанија од истражувања на процесите на побазично ниво кои се реперкуираат и во многу сложени интеракции. На пример врската меѓу емоционалната состојба и фацијалната експресија. Кога ќе се индуцира позитивна емоционална состојба со помош на пријатни мириси, побрзо, подобро и поточно се препознаваат емоции преку израз на лицето, кога станува збор за позитивни емоции отколку за негативни емоции. Но ова предност не се задржува и кога е индуцирана негативна афективна состојба преку непријатни мириси. Овој механизам барем во блага форма се одразува или го потпомогнува формирањето развивањето и одржување на социјалните врски. Експресијата на позитивни емоции ја олеснува социјалната интеракција и ја зголемува веројатноста за успешна комуникација. Објаснувањето се базира и на невролошките основи на перцепцијата, за што Екман и Келтнер

соопштуваат дека се потврдува во огромен број на истражувања (Ekman, Keltner & Ekman). Тие воедно додаваат дека постојат и индивидуални разлики во експресијата на емоциите, односно екстравертноста е во корелација со изразувањето на позитивните емоции, а невротизмот со експресијата на негативни емоции.

Афективноста во содејство со когнитивните процеси го модулира формирањето на асоцијативната матрица на елементите во меморијата. Тоа значи дека директно ја модулира и содржината, на условно кажано, базата на информации при севкупното психичкото функционирање.

Кај оваа точка на дискусијата, се наметнува прашањето: ако концептот емоционална меморија се базира на помнењето на настаните проследени со изразена физиолошка возбуденост (arousal), тогаш како некои интензивни емоционални настани (како трауматските) се забораваат или потиснуваат, и не се лесно достапни во ситуации кога сме во слична емоционална состојба?

Одговорот според Кристијансон и Енгелберг (Christianson & Engelberg) е дека заканувачкиот карактер на настанот резултира со создавање на помалку асоцијации со другите репрезентации, или помалку "јазли" во матрицата на нашето помнење, па дури и дисоцијации. Овие дисоцијации можат да се опишат како дефицит на асоцијации на односниот запомнет материјал со неговиот контекст. Дисоцијативните симптоми можат да добијат различни форми, на пример од негирање до психогена амнезија.

Во овој контекст, невро-психолошки студии покажуваат дека интензивен или пролонгиран стрес може да го попречува функционирањето на хипокампусот. Имајќи ја предвид неговата улога во перцептуалните и епизодичките аспекти на меморичките процеси, ова попречување во функционирањето на хипокампусот може да резултира така да при појава на страв или анксиозност, оваа

емоционална состојба да не може да се поврзе со специфична, конкретна епизода од минатото искуство.

Преку уделот во формирањето на асоцијативната матрица, на емоционалноста во извесен степен го детерминира и целиот когнитивен и психички контекст. Ова влијание се одразува и на тоа кои внатрешни личностни ресурси и системи ќе бидат активирани. Според Лернер и Келтнер различно е влијанието на специфични емоции со иста валенца на донесувањето суд, како на пример страв, и гнев кои имаат иста негативна валенца. Во состојба на страв почесто се донесува песимистички суд за нешто, додека во гневна состојба почесто оптимистички (Lerner & Keltner). Според Исен, позитивната афективна состојба промовира однесување склоно кон преземање ризик, бидејќи не се согледуваат сите аспекти на ситуацијата (Isen 2000).

Истражувања на Боуер и Коен во оваа област се класични (Bower & Cohen, според Forgas 2001). Тие на испитаниците во два наврати им индуцираат позитивна или негативна афективна состојба. Притоа во двете прилики учат две различни листи на зборови. Репродукцијата и на двете листи е во две ситуации: една група во негативна состојба, а другата група во позитивно-емоционална состојба. Како што може да се очекува, во позитивно-емоционална состојба подобро се репродуцира листат која е научена во конгруентната состојба, и обратно.

Според теоријата на Фредриксон (Fredrickson et al.) позитивните емоции индуцираат мисловен процес кој е повеќе флексибилен, интегративен, необичен, отворен кон информации, креативен. Според оваа авторка позитивните емоции со текот на времето градат широк ранг на персонални ресурси, како физички (на пример: телесни вештини, здравје и др.), социјални ресурси (социјални врски, пријателства), интелектуални ресурси (знаења, вештини), психолошки ресурси (отпорност, оптимизам, креативност). Своите сфаќања ги потврдува и во најновата студија за справувањето на луѓето со траумите после нападите на Њујорк од 11 Септември 2001 година,

соопштувајќи ги наодите дека позитивните емоции ги штитат луѓето од депресија, слично на тампон од кој како да се одбиваат депресивните симптоми во развој.

Според многу автори, левата хемисфера која е одговорна за процесирање на позитивните емоции, воедно е одговорна и за емоциите или емоционалниот бекграунд при про-социјалното однесување, бидејќи е со иста валенца. Хертел го проблематизира ставот дека позитивното расположение води во поизразена кооперативност и просоцијално однесување воопшто, бидејќи според многу автори, таа врска е многу сложена, со интер-релации (Hertel et al, 2000). Вели дека зависно од структурата на односите, токму негативното расположение може да го зголемува кооперативното однесување. Го проблематизира заклучокот на оние автори кои тргнувајќи од неспорното сознание дека позитивното расположение го стимулира однесувањето на помагање (helping behavior) ги генерализираат заклучоците на кооперативно однесување воопшто. Хертел и соработниците сметаат дека не се работи за исти форми на однесување иако се поттикнати во иста афективна состојба.

ИСТРАЖУВАЧКИ ХИПОТЕЗИ

Ако од досега напишано, заклучиме дека во различни афективни состојби когнитивните капацитети пројавуваат различни механизми на функционирање, ако го прифатиме за оправдан концептот за позитивната и негативната афективност како личносни диспозиции, се наметнува претпоставката дека личносните диспозиции и начинот на когнитивно функционирање се поврзани. Затоа како носечка претпоставка во истражувањето се поставува следнава:

ГЛАВНА ХИПОТЕЗА:

ПОСТОИ ПОВРЗАНОСТ МЕЃУ ПОЗИТИВНАТА АФЕКТИВНОСТ И НЕГАТИВНАТА АФЕКТИВНОСТ КАКО ЦРТИ НА ЛИЧНОСТА И КОГНИТИВНОТО ФУНКЦИОНИРАЊЕ.

Поради комплексноста на конструктите во основата на двете главни варијабли како и нивните меѓусебни релации, самото дизајнирање на истражувањето бараше расчленето испитување на потесно дефинирани релации. Успешното истражување на проблемот наложи формирање на две групи на основни хипотези кои произлегуваат од главната хипотеза. Првата група (хипотези А) се всушност хипотези кои гравитираат околу цртата позитивна афективност и нејзините релации со конструктите кои ја чинат варијаблата когнитивно функционирање. Втората група ја сочинуваат хипотезите Б, зададени на релација меѓу цртата негативна афективност и когнитивно функционирање.

Оттука, хипотезите од групата А гласат:

Хипотеза А1: оние со поизразена црта позитивна афективност имаат и повисоки резултати на индикаторите на работната меморија;

Претпоставката е базирана на невролошките и био-хемиските процеси кои ја следат позитивната афективност, и специфичниот начин на когнитивното процесирање на информациите проследен со хеуристичност, преземање ризик во донесувањето одлуки, флексибилноста, поголемата флуентност и другите карактеристики на когнитивното функционирање во услови на позитивна афективност, детално опишани погоре во текстот. Оттука претпоставката за позитивната поврзаност на тенденцијата кон доживување на позитивни афекти и повисоки скорови на задачите индикатори на работната меморија.

Хипотеза А2: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и емоционалната меморија;

Фактот дека меморичките процеси се одвиваат според емоционални принципи покрај семантичките, ни остава простор за поставување на горната хипотеза. Имено, тенденцијата да се биде во состојба на позитивна афективност е позитивно поврзана со олесното асоцирање на конгруентни, позитивно-емоционални содржини од меморијата.

Хипотезите од групата Б се следниве:

Хипотеза Б1: оние со поизразена црта негативна афективност имаат пониски резултати на индикаторите на работната меморија

Формулацијата на оваа хипотеза е резултат на специфичноста на манифестирањето на негативната афективност во однос на процесите конгруентни на работната меморија. Тие манифестации не се инверзни на позитивната афективност, како што би можело да се очекува тргнувајќи од оптеретеноста на капацитет и помалата флексибилност на работната меморија во однос на истата при позитивна афективност. Но пред се поради систематичноста и поголемата внимателност во когнитивните операции, доаѓа до еден вид компензаторни ефекти и однесување слично на контролна група. Затоа е и потешко да се предвидат ефектите.

Хипотеза Б2: постои позитивна поврзаност меѓу цртата негативна афективност и емоционалната меморија;

Поврзаноста на меморичките процеси со афективната состојба е основата за поставување на горната хипотеза. Имено, претпоставка

дека тенденцијата да се биде во состојба на негативна афективност е позитивно поврзана со олесното асоцирање на конгруентни, негативно-емоционални содржини од меморијата.

Поставените хипотези ќе бидат проверени индиректно, преку испитување на потхипотези поставени на релација меѓу цртите афективност и поедините индикатори на когнитивното функционирање. Во продолжение следат сите потхипотези поставени со цел да се испита поврзаноста на мерките добиени за цртите позитивна афективност и негативна афективност и мерките за секој индикатор на когнитивното функционирање посебно.

Според постоечкиот редослед, *следат потхипотезите од групата А1, за врската меѓу цртата позитивна афективност и индикаторите на работната меморија:*

Потхипотеза А1.1.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот тмт_т;

Потхипотеза А1.2.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот тмт_в;

Потхипотеза А1.3.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот ц1_т;

Потхипотеза А1.4.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот ц1_в;

Потхипотеза А1.5.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот цецх_т;

Потхипотеза А1.6.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот цецх_в;

Потхипотеза A1.7.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот силогизми сил_т.

Потхипотезите од групата A2, за врската меѓу цртата позитивна афективност и индикаторите на емоционалната меморија гласат вака:

Потхипотеза A2.1: постои позитивна поврзаност меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерките добиено на листата на репродукција на емоционални зборови РЛ_ПАТ.

Потхипотеза A2.2: постои позитивна поврзаност меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерките добиени на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_ТОТ_П, односно вкупниот број на дадени позитивно емоционални асоцијации;

Во контекст на потхипотезата A2.2, а со цел да се испита каква е поврзаност на цртата позитивна афективност и продукцијата на асоцијации на емоционално различни стимулус зборови, се дадени следниве потхипотези:

Потхипотеза A2.3: постои позитивна поврзаност меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерката на дадени позитивно емоционални асоцијации на индикаторот АЛ_П_П, односно под-листата на позитивно-емоционални стимулус зборови;

Потхипотеза A2.4: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на ПА и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_Н_П на негативно-емоционални стимулус зборови

Потхипотеза A2.5: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на ПА и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_О_П на неутрални стимулус зборови

Во продолжение следат потхипотезите од групата Б1, за *врската меѓу цртата негативна афективност и индикаторите на работната меморија* гласат вака:

Потхипотеза Б1.1.: постои негативна поврзаност меѓу цртата негативна афективност и скорот постигнат на тестот тмт_т;

Потхипотеза Б1.2.: постои негативна поврзаност меѓу цртата негативна афективност и скорот постигнат на тестот ц1_т;

Потхипотеза Б1.3.: постои негативна поврзаност меѓу цртата негативна афективност и скорот постигнат на тестот цецх_т;

Потхипотеза Б1.4.: постои негативна поврзаност меѓу цртата негативна афективност и скорот постигнат на тестот силогизми сил_т.

Потхипотезите од групата Б2, за *врската меѓу цртата негативна афективност и индикаторите на емоционалната меморија* гласат вака:

Потхипотеза Б2.1: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на цртата негативна афективност и скорот на листата на репродукција на емоционални зборови РЛ_НАТ.

Потхипотеза Б2.2: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_П_Н

Потхипотеза Б2.3: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_Н_Н

Потхипотеза Б2.4: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_О_Н

Потхипотеза Б2.5: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_ТОТ_Н

М Е Т О Д

ИСПИТАНИЦИ

Определувањето на примерокот се водеше од барањата на истражувањето.

Примерокот е пригоден, составен од студенти на прва година на универзитетот "Св. Кирил и Методиј". Притоа се водеше сметка за неколку моменти за да не би влијаеле на резултатите од истражувањето.

Имено, изборот е на студенти од прва година од причина што во погорните години доаѓа до осипување на студентите, на што можеби влијаат фактори кои се релевантни и за варијаблите на истражувањето и за самата појава на осипување. Воедно, бидејќи тестирањето се изведе на почетокот на учебната година, се избегна можноста некои студенти да бидат инструирани во поглед на правилата и принципите на решавањето на силогизмите.

При изборот се водеше сметка да бидат вклучени исклучиво цели студиски групи, со цел да се избегне секаква евентуална несакана селекција при изборот на студентите. Овој критериум го стесни изборот на студиски групи во рамките на факултетите, на оние со вкупно меѓу 40 и 60 студенти. Водејќи сметка на различноста во подрачјата на судирање, како и за рамноправна полова застапеност, изборот падна на следниве факултети:

Природно-математички факултет, студентите од институтот за географија,

Филолошки факултет, студентите од групата кои како главен предмет го имаат изучувањето на англискиот јазик;

Филозофскиот факултет, студентите од институтот за социологија и институтот за историја.

Од нив, 51 студент беа од институтот за географија при ПМФ, 56 од Филолошкиот факултет, 41 од институтот за социологија и 48 од институтот за историја.

За формирањето на примерокот не беа релевантни варијабли националноста, местото на живеење и на раѓање, па затоа не се водеше сметка да биде изедначен во тој поглед.

Во тестирањето беа вклучени 196 студенти, од кои поради специфичноста на тестовната процедура и обработка на податоците, во финалната обработка беа вклучени 173 испитаници.

МЕРНИ ИНСТРУМЕНТИ:

Во истражувањето се користени неколку вида на мерни инструменти, сите од типот хартија-молив. И тоа, една скала на црти на личноста, тестовни форми за мерење на капацитетот и флексибилноста на работната меморија и две техники како индикатори на емоционалната меморија, едната базирана на репродукција на листа на емоционални зборови, другата базирана на продукција на асоцијации на понудена листа на емоционални стимулус зборови.

Односно, мерните инструменти се следниве:

- С-НЕ - Скала Невротицизам и Екстраверзија или Скала на цртите позитивна афективност и негативна афективност;
- ТМТ (Trail Making Test), или Тест на Поврзување на полиња;
- Ц1 (Cancellation 1) или Прецртување 1;
- ЦЕЦХ (Цанцеллатион ЕЦХ) или Прецртување ЕЦХ;
- Силогизми;
- РЛ - Репродукција на листа на емоционални зборови;
- АЛ - Асоцијации на листа на емоционални стимулус зборови.

Приказ на Скалата за Цртите Позитивна Афективност и Негативна Афективност С-НЕ: Скала Невротизам, Екстраверзија

За мерење на изразеноста на цртите позитивна и негативна афективност е користена скалата наречена С-НЕ, односно Скала Невротизам и Екстраверзија која е адаптирана од инвентарот на личност НЕО ПИ-Р (Neuroticism, Extraversion, Openness Personal Inventory - Revisited) на авторите Коста и Мекри.

Согласно на основната идеја и проблем на истражувањето, потребен беше мерен инструмент за афективноста како личностна диспозиција, инструмент конструиран врз сфаќањата дека позитивната афективност и негативната афективност се независни или униполарни димензии. Според детално прегледаната литература се согледува дека најчесто употребувани инструменти во најзначајните и најцитираните истражувања на полето на оваа проблематика се веќе споменатите: скалата ПАНАС на Вотсон и Кларк (Watson & Clark) и инвентарот на личност НЕО ПИ-Р на Коста и Мекри (Costa & McCrae), поточно двете скали, Н за Невротизам (негативна афективност) и Е за Екстраверзија (позитивна афективност) од вкупно петте скали. Притоа основниот предуслов дека салите Н и Е навистина ги мерат цртите негативна афективност и позитивна афективност е задоволен и темелно проверен и потврден, што ќе биде објаснето подолу во текстот. На одлуката да се примени скалата С-НЕ како модификација на НЕО ПИ-Р имаа влијание неколку моменти.

Инвентарот на личност НЕО ПИ-Р, а со тоа и модификуваната скала С-НЕ, е инструмент кој настанува како резултат на една долга традиција на истражувања на полето на психологијата на личноста, и пред се нејзината структура. Откако Фиске (Fiske) во 1949 ги реанализира шеснаесетте фактори на Кател и изведува пет, многуте други факторски анализи и повеќе концепти фокусирани околу прашањето од колку фактори се состои личноста, после многуте

концепти за: "Големите три", "Големите пет", и "Големите седум" фактори, во светската литература се наметна инвентарот НЕО ПИ-Р како најкористен и најрелевантен за испитување на нормална, здрава популација, која е воедно целната популација и ова истражување. Создавањето на инструментот од сржта на личносната ориентација одговара на суштината на истражувачкиот концепт за третирање на афективноста како есенцијална личностна диспозиција. Тоа беше можеби и пресудната препорака за изборот на НЕО ПИ-Р во однос на ПАНАС.

Прашање кое веројатно се наметнува е дали скалите за Невротицизам и Екстраверзија ги мерат цртите позитивна афективност и негативна афективност, тргнувајќи од самите имиња на факторите?

Традицијата на користењето на овие термини е изворедно силна за што пресудно значење има Ајзенковиот EPQ. Додека на пример Кател ги расчленува и издвојува неколку поинаку именувани фактори, Коста и Мекри со респект кон важноста на факторите ги задржуваат имињата Невротицизам и Екстраверзија иако тие конотираат и нешто друго. Во делот за посветен на дефинирањето на позитивната афективност и негативната афективност видовме дека самите автори Коста и Мекри на овие диспозиции гледаат како на тенденции генерално да се доживуваат позитивни, односно негативни афективни состојби. Клиничките импликации кои произлегуваат од одомаќинетата употреба на термините се надградуваат на овие диспозиции само во содејство со други фактори и специфична индивидуална историја, чие експлорирање е во рамките на овој труд. Важен е моментот дека низ призмата на ова истражување факторот Невротицизам дефакто ја мери диспозицијата да се доживуваат негативни емоционални состојби односно цртата негативна афективност, а факторот Екстраверзија ја мери диспозицијата да се доживуваат позитивни афективни состојби, односно цртата позитивна афективност.

Иако екстраверзија како фактор имплицира социјална димензија тоа сфаќање воопшто не е во колизијасо концептот на истражувањето. Суштината на позитивната афективност е тенденција кон пристапување кон стимулации, енергично пристапување кон материјалниот, но секако и кон социјалниот свет. Таа тенденција и активен пристап кон социјалните контакти резултира со почесто доживување на задоволство и спектар на пријатни чувства при нивните случувања. Значи на врската меѓу социјалните контакти и емоционалноста можеме да гледаме како на една од димензиите на позитивната афективност. Сите социјално-психолошки и останати импликации на терминот екстраверзија се повторно вон интересот на истражувањето.

Правени се многу анализи на факторските приоди и концепти на личноста, правени со цел да се добие увид кои се главните фактори на личноста, кои се повторуваат и во однос на кои фактори се разликите (илустративен приказ дава Табела број 1, според Ревел (Revelle) . Од нив многу често произлегуваат и инструменти, односно инвентари на личноста, а анализите укажуваат дека кај сите нив се повторуваат двата фактори кои се во фокусот на нашиот интерес, односно Позитивна афективност, кој се често се среќава како Екстраверзија или позитивен афект или поинаку; и факторот Негативна афективност, кој се среќава и како Невротизам, Негативен афект или поинаку формулиран (McKenzie (1988); Matthews (1989); Boyle (1986); Krug & Johns (1986); и други, според Георгиевска). Овие анализи покажуваат (што може да се види од Табелата број 1) дека всушност непоклопувањата меѓу концептите се повеќе во однос на другите фактори, а во однос на афективните димензии како да постои прилично широк консензус.

Од друга страна и најмалата дилема за валидноста на Скалите Н и Е на НЕО ПИ-Р а со тоа и на С-НЕ, со цел да се мери изразеноста на цртите позитивна афективност и негативна афективност ја отстрануваат бројните компаративни и валидациони студии правени на

мерките добиени на скалите Е и Н и мерките добиени со валидирани инструменти за мерење на димензиите позитивна афективност и негативна афективност, како што се скалите ПАНАС, Скалата БИС-БАС и други. Истражувачите, меѓу кои и авторите на инструментите НЕО ПИ-Р, ПАНАС и БИС-БАС сопштуваат значително високи корелации меѓу нив, со што потврдуваат дека овие индикатори може да се употребуваат како паралелни форми (Watson & Clark; Costa & McCrae; Gray, J.R.; Watson & Tellegen, Watson & Clark 1992, Costa & McCrae 1980, според Taylor & Bagby). Извонредно важно за целиот концепт на трудот е што согласно на сфаќањата на истражувачот, во овие инструменти позитивната афективност и негативната афективност се гледаат како независни, униполарни димензии.

И можеби пресуден момент е тоа што инвентарот НЕО ПИ-Р е претходно веќе два пати применуван во Македонија во магистерски трудови (Георгиевска; Стоименова-Цаневска), што продонесува за сигурноста и доверливоста при неговата примена и дава извонредно корисни искуства, и воопшто го прави поекономичен.

Коста и Мекри својата прва верзија на инвентарот ја даваат во 1985 година а втората во 1987 година. Ревидираната верзија во која се вклучени сите пет фактори НЕО ПИ-Р ја даваат во 1992 година (Costa & McCrae), од која е изведена формата С-НЕ користена во ова истражување. Верзијата од 1992 наменета за возрасна здрава популација над седумнаесет години.

Комплетот на тестовниот материјал се состои од:

- Прирачник - во кој е даден вовед и краток историјат на инструментот, опис на тестовниот материјал и начин на употреба, начин на добивање на скоровите со клучеви за оценување, начин на интерпретација на скоровите, полиља на примена детални податоци за валидацијата и други релевантни информации;

- Брошура - наменета за испитаникот со детални инструкции, во која се наведени сите ајтеми;
- Лист за одговори - во кој испитаниците ги внесуваат своите одговори;
- Скица за профилот - во кој може да се исцртаат добиените резултати, која се употребува при индивидуална примена на инструментот;

Инвентарот има две форми:

- Форма С - за самооценување, односно форма во која испитаникот сам го проценува степенот на сложување со ајтемите. Оваа форма е употребена во истражувањето;
- Форма Р - во која степенот во кој ајтемот се однесува на испитаникот е проценет од страна на друго лице.

Формата С има пет скали означени со почетната буква од секој фактор. Секоја од нив е составена од по шест потскали со по осум ајтеми. Значи инвентарот се состои од 30 потскали со вкупно 240 ајтеми.

Во прирачникот за користење авторите наведуваат дека е оправдано да се користат оделни скали, а со делумна резерва и потскали од инвентарот согласно на целите на истражувањето, секако придржувајќи се за генералните упатства за примена. Тоа го прави инструментот уште поекономичен и поатрактивен.

Следејќи ја оваа препорака, конструиран е инструментот С-НЕ, каде во кратенката, буквата С означува скала, а Н (невротичизам) и Е (екстраверзија) се задржани од оригиналната форма и име.

Составен е така што од НЕО ПИ-Р се издвоени сите ајтеми кои се однесуваат на скалите за факторите Н и Е, односно по 48 тврдења за секој фактор или вкупно 96. Согласно на оригиналната форма, двете скали ги сочинуваат по шест потскали, означени од 1 до 6.

Скалата Н ја сочинуваат потскалите Н1: Анксиозност (anxiety); Н2: Гневна хостилност (angry hostility); Н3: Депресија; Н4: Само-свесност; Н5: Импулсивност и Н6: Ранливост.

Скалата Е ја сочинуваат потскалите Е1: Топлина (warmth); Е2: Грегарност; Е3: Асертивност; Е4: Активност; Е5: Трагање по возбуда (excitement-seeking); Е6: Позитивни емоции.

При адаптацијата, употребата на С-НЕ и начинот на оценување се задржани сите оригинални инструкции од инвентарот НЕО ПИ-Р. Брошурата и лист за одговори се адаптирани само за 96-те ајтеми кои се користат во С-НЕ (Прилози 1 и 2).

После издвојувањето на ајтемите адаптацијата на тестовниот материјал, оваа форма на инструментот беше пробно спроведена на група од 50 студенти на филозофскиот факултет со цел да се скенираат спецификите при одговарањето, јасноста на ајтемите, времетраењето и да се воочат евентуални потешкотии или барања кои би ги поставило самото задавање на новата форма. Некои ајтеми претрпеа мали корекции во формулацијата со цел да се обезбеди нивна поголема дискриминативност во однос на варијаблите. Тестот може да се задава групно и индивидуално. Времето за одговарање не е ограничено, но испитаниците сосема комотно го завршуваат за 25 до 40 минути.

На ајтемите кои се наведени наизменично по еден од секоја потскала, се одговара на петостепена скала на согласување од Ликертов тип, со заокружување на адекватната бројка: 1-за воопшто не се согласувам; 2 -за делумно не се согласувам; 3 -за не можам да се одлучам; 4 -за делумно се согласувам, и 5 -за потполно се согласувам.

Секој одговор според матрица за декодирање се претвара во вредност од 0 до 4 за дадениот ајтем. Овие вредности се собираат за сите 48 ајтеми од скалата и се добива конечната мерка за варијаблата,

кој може да има минимална. Нема негативни вредности или казнени бодови. Најнискиот скор може да биде 0, доколку за сите ајтеми после декодирањето се добие вредност 0, а највисокиот скор може да биде 192, доколку за сите ајтеми после декодирањето се добие вредност 4.

Како инструмент за заштита и обезбедување валидни одговори, тестот содржи три дополнителни прашања А, Б и Ц, кои се однесуваат на искреноста и темелноста во одговарањето на ајтемите. За да се пристапи кон бодирањето тие мора да бидат одговорени и тоа: на прашањето А со согласност (4 или 5) а на прашањата Б и Ц позитивно со Да. За да резултатите вклучени во обработката мора да биде задоволен уште еден строг критериум, со што се зголемува прецизноста и валидноста на добиените податоци. Имено, според оригиналните инструкции се води сметка да нема повеќе последователни тврдења одговорени со избор на исто ниво на согласност.

Валидноста на инструментот постојано ја потврдуваат бројни студии, спроведени од авторите и други истражувачи. Валидациона студија во Македонија не е спроведена, а од Балканските земји се извршени во Хрватска и Грција кои одат во прилог на универзалноста на факторите и оправданоста на користењето и во нашата земја (Bratko & Marusi}; Tsaousis & Rust; според Стоименова-Цаневска).

Неговите метриски карактеристики се следниве (Costa & McCrae, стр 44, 47):

- Коефициентот на внатрешна козистенција е 0.92 за факторот Н и 0.89 за факторот Е;
- Ретест релијабилност од 0.79 за двата фактори Н и Е, (за $p < 0.001$);
- Коефициент на стабилност од 0.51 до 0.83, кој е добиен со тригодишни, петгодишни и седумгодишни лонгитудинални студии.

Скорот на скалите Н и Е ја дефинираат позицијата на испитаникот на димензиите негативна афективност и позитивна афективност. На тој начин ги операционализираме овие две варијабли. Односно:

- Цртата позитивна афективност се изразува преку скорот добиен на скалата Е на С-НЕ, составена од 48 ајтеми. Скорот се движи во опсег од 0 до 192.
- Цртата негативна афективност се изразува преку скорот добиен на скалата Н на С-НЕ, составена од 48 ајтеми. Скорот се движи во опсег од 0 до 192.

Приказ на инструментите преку кои се операционализира Работната Меморија

Работната меморија е извонредно широк и комплексен конструкт. Начинот на нејзиното испитување зависи од идејата и нацртот на истражувањето. Стандардизирани тестови за мерење на работната меморија како единствена варијабала не постојат. Затоа, во барањето на адекватни мерни инструменти секако се тргна од димензиите на работната меморија кои се цел на истражувањето. Согласно на теорискиот концепт во основата на истражувањето, тргнувајќи од сфаќањата за работната меморија на релација со афективноста, како и за конструкт кој ја отсликува ефикасноста и егзекутивата на когнитивното функционирање, од приоритетен интерес е да се обезбедат мерки кои ќе бидат индикатори на нејзината извршна функција, капацитетот и флексибилноста.

После прегледот на обемна литература за работна меморија и блиските конструкти, евидентни се два пристапи. Првиот ги испитува аспектите на работната меморија со помош на силогизмите, поради сложеноста и богатството на когнитивните операции при нивното

решавање¹⁷. Другиот пристап го фаворизира концептот на нејзино испитување преку таканаречените двојни-задачи (dual-task), застапуван меѓудругите и од Бедли. Многу чест се применувани и за мерење на индивидуалните разлики во капацитетот и флексибилноста на работната меморија. Но обата приоди на прилично сложен начин се поврзани со работната меморија. Исто така, поради сложената природа на самите задачи и тешкотијата да се контролираат можните фактори на влијание, отежнато е и изведувањето на заклучоците и генерализациите. Затоа беа побарани инструменти поврзани со мерењето на краткотрајната меморија или мерењето на некои аспекти на вниманието поврзани со извршните функции на когнитивното функционирање. Епилогот е изборот на четири теста преку чии скорови ќе се операционализираат извршниот капацитет и флексибилноста на работната меморија. Првите три: тестот ТМТ или Тест на правење трага; тестот Прецртување 1 и тестот Прецртување ЕЦХ се широко применувани и вклучени се во прирачниците на Штраус и Лезак за невропсихолошки тестирања и оценувања (Strauss; Lezak според Milovanovi}), како и во една невропсихолошка студија за вниманието и учењето на Миловановиќ (Milovanovi}). Тие во многу нешта се слични, а задавањето на сите три е со цел да се добијат поверодостојни и посигурни податоци. Сличноста е во суштинската поврзаност и ангажман на сите три компоненти на работната меморија преку одвивање на паралелни истовремени процеси и континуираното задржување во состојба на подготвеност на релевантните информации.

Приказ на тестот ТМТ

Тестот ТМТ (Прилози 3 и 4) се состои од 29 кругови, при што во некои од нив се впишани броевите од 1 до 15, а во останатите кругови се впишани буквите од азбуката по својот редослед од А до Л. Задачата се состои во тоа да се поврзат во една низа или трага сите полиња, почнувајќи од бројот еден бројка по која ќе следи буква, па

---

¹⁷ Види го делот за опис на конструктот работна меморија.

наредниот број ит.н. (1-А-2-Б-3-В-...-15) до последниот круг. Тие се расфрлани по целиот лист, што е можно подалеку и без видлив ред, а на крајот даваат трага или искршена линија која не е пресечена ниеднаш од друга линија. Времето е ограничено на шеесет секунди.

Суштината на тестот е во сукцесивното менување на два вида операции со различни бази на потребните или релевантните информации. Односно, континуирано задржување во оперативна состојба на два процеса и две бази на податоци кои паралелно се одвиваат. Поврзувањето на броевите во низа е едниот процес кој е прекинуван на секој број со задачата да се побара следната буква од азбуката, за да потоа повторно се промени когнитивниот тек со продолжување на низата на броеви. Притоа треба да се држи како функционална информацијата (во работната меморија) до кој број е низата завршена. Другиот процес е поврзувањето на буквите од азбуката по редослед, кој слично, на секоја наредна буква е прекинуван од бројот кој треба да следи во паралелниот процес. Истовремено, неопходно е во континуитет да се држи во работната меморија како релевантна информацијата до која буква од азбуката е низата завршена и која е следната). Оваа задача бара континуирана концентрација и често флексибилно менување на алтернативните когнитивни операции, и нужно бара извесен капацитет на работната меморија за задржување на релевантните информации за да се постигне солиден резултат за кратко време. Таа согласно на природата на работната меморија ги оптеретува капацитетите на фонолошкиот сплет и визуелно-спацијалната мрежа, бидејќи бара или претпоставува и визуо-спацијално складирање и повторување на информациите, како и фонолошко складирање и повторување. Дополнително, нужно бара флексибилност од третата компонента, централниот извршителен систем.

Тестовниот материјал се состои од еден лист за одговарање на кој се наоѓаат круговите со впишаните елементи и на кој директно тие се поврзуваат. Пред почетокот со одговарањето, листот е поставен пред испитаникот со опачината нагоре, на која е напишана

инструкцијата, со што се овозможува истовремено почнување на сите субјекти. Се почнува и завршува на знак на испитувачот. Истражувачот лично ги спроведуваше сите сесии на тестирање со сите мерни инструменти¹⁸. Испитувачот лично ја чита инструкцијата и внимава на почитувањето на временските рамки на тестот.

Скорот TMT_T е една од мерките преку кои се операционализира работната меморија. Тој се добива со сумирање на точните поврзувања меѓу броевите и буквите, при што погрешните поврзувања се прескокнуваат и не влегуваат во сумата. Скорот може да се движи од 0 до 29, доколку се сите точни.

TMT_V се добива со пребројување на сите поврзувања вклучително и погрешните. Скорот може да се движи од 0 до 29.

Приказ на тестот Прецртување 1

Тестот (Прилози 5 и 6) се состои од 25 реда со по 30 случајно распоредени букви. На почетокот на секој ред има една издвоена целна буква која треба да се бара во тој ред и да се прецртува. Во секој ред целната буква е различна. Од големиот број на овие тестови, во истражувањето се користи верзијата на Дилер и Таланд (Diller & Talland според Milovanovi}). Повторно, пред да се започне со одговарањето, пред испитаникот листот е поставен со опачината нагоре, на која е напишана инструкцијата. Се започнува и завршува на знак на испитувачот, кој лично ја чита инструкцијата и внимава на почитувањето на временските рамки на тестот. Времето е ограничено на 100 секунди.

Задачата бара континуирано ангажирање на сите компоненти на работната меморија, односно и на фонолошкиот сплет поради

---

¹⁸ Истражувачот лично го спроведуваше пилот проверувањето на инструментите, како и тестирањето во сите фази, вклучително и читањето и разјаснувањето на инструкциите за сите тестови.

природата на вербалниот материјал, и на визуелно-спацијалната мрежа поради постојанот визуелно следење на елементите при непрекинато нивно складирање во двете компоненти. Целиот процес го контролира централниот извршителен систем.

Се добиваат два скорa кои ќе послужат како мерки за испитуваните димензии на работната меморија:

Скорот C1_T се добива со сумирање на само точно прецртаните букви и опсегот е од 0 до 170.

Скорот C1_V се добива со пребројување на сите прецртани букви и опсегот е од 0 до 170. При пребројувањето се користи шаблон подготвен за таа цел.

Приказ на тестот Прецртување ЕЦХ

Тестот (Прилози 7 и 8) се состои од шест реда различни букви без некој логичен ред. Меѓу нив, по случаен редослед се лоцирани целните, стимулус елементи, т.е. буквите Е, Ц и Х, кои испитаникот треба да ги прецрта за одредено време. И оваа верзија е на Дилер и соработниците. Тестовниот материјал е на еден лист во кој директно се прецртуваат целните букви. Исто како кај претходните тестови, пред почетокот со одговарањето, листот е поставен пред испитаникот со опачината нагоре, на која е напишана инструкцијата, која лично ја чита испитувачот и внимава на почитувањето на временските рамки на тестот. Се започнува и завршува на негов знак. Времето е ограничено на 100 секунди. Слично како кај претходните тестови, и овде се бара постојано преиспитување на буквите кои визуелно слично изгледаат, значи и ангажман на сите компоненти. До резултатот се доаѓа со пребројување на прецртаните букви при што се користи шаблон.

Скорот CECH_T се добива со сумирање само на точно прецртаните букви. Неговиот опсег е од 0 до 146.

Скорот CECH_V се добива со сумирање на сите прецртани букви. Неговиот опсег е од 0 до 146.

Природата на задачите кај тестовите TMT, Прецртување 1 и Прецртување ЕЦХ е во духот на принципите на двојните задачи преку кои Бедли дојде до формулација на конструктот работна меморија.

Приказ на тестот Силогизми

Четвртиот тест од групата на индикаторите на работната меморија е решавањето Силогизми. Тие како индикатор на функционирањето на работната меморија се користат повеќе децении (Monaghan & Stenning; Baddeley 1999; 2001; Young & Lewis). Целата идеја се базира на специфичноста и комплексноста на когнитивните операции при оваа активност, за која е неопходно да се задржуваат во активна и функционална состојба и двете премиси, со сите нивни елементи. Покрај тоа, да се оддржува активна информацијата за квантификаторите, односно дали се партикуларни или универзални (*некои наспроти сите*), и дали се позитивни или негативни (*некои/сите се, наспроти некои не се или никој не е*). Работната меморија ги контролира и координира сите сегменти на процесирање и оддржување на елементите. Успешното решавање на силогизми бара голем капацитет за времено складирање и одржување на релевантните информации, и изразена флексибилност на извршната функција.

Тестовниот материјал е комплет од петнаесет “картончиња”, (Прилог 9) односно листови поставени еден врз друг и споени. На првиот лист, на врвот од комплетот е испишана инструкцијата и еден силогизам за вежбање преку кој се усвојува начинот на работа. На

секој од останатите четиринаесет листови е даден по еден силогизам, на следниов начин:

Некои тенори не се мажи

Сите тенори се луѓе

Конклузија: а) Некои тенори се мажи

б) Некои луѓе не се мажи

в) Некои мажи не се луѓе

г) Сите луѓе се мажи

Значи, после двете премиси, под линијата се понудени по четири алтернативи. Од нив само една е точна. Испитаниците треба за секој силогизам да се одлучат која од понудените конклузии е точната и да ја заокружат буквата пред неа. Силогизмите се поместени од соодветна литература (Панзова; □Γ ▲ X // ● • ∩ Γ ◆ • □), а за адекватност на понудените конклузии како алтернативи е консултирана катедрата за логика при Филозофскиот Факултет во Скопје.

Времето за одговарање не е строго ограничено, но сепак на испитаниците им се доволни десеттина минути за ангажманот околу решавањето на сите силогизми. Заради продолжување со другите инструменти, испитувачот откако ќе се увери дека сите испитаници имале доволно време и завршиле со задачата, после петнаесеттина минути го прекинува тестирањето.

Скорот SYLL_T на овој тест се добива со едноставно пребројување на точно решените силогизми. Значи скорот може да се движи од 0 до 14.

Варијаблата работна меморија е операционално дефинирана преку скоровите на сите инструменти од оваа група. Тоа значи дека повисока вредност за секој од индикаторите укажува на повисоко ниво на нејзиниот капацитет и флексибилност. Со тоа и на поголема

ефикасност на работната меморија, поголема извршна моќ при когнитивните операции.

Сите инструменти наменети за операционализирање на работната меморија во подготвителниот период беа пробно задавани на студентска популација (која секако не е дел од примерокот) со цел да се утврдат специфичностите на самиот материјал, корисни при финалното тестирање. При ова пилот тестирање беше утврдено оптималното време кое најдобро би ги дискриминирало испитаниците во однос на варијаблата. Притоа беа идентификувани сите точки кои би можеле да предизвикаат нејаснотии или проблематична ситуација при тестирањето.

Приказ на инструментите преку кои се операционализира Емоционалната Меморија

За операционализација на емоционалната меморија се користени два инструмента изработени за ова истражување по урнек на практиката во светот поврзана за овој конструкт (Segal et al.; Parrot & Spackman; Christianson & Engelberg; Ellis & Moore). Имено суштината на инструментите е да се испита со каков емоционален квалитет ќе бидат реакциите (репродукција и давање асоцијации) на испитаниците на избрани емоционално обоени стимулус зборови. Тие се базирани на две листи составени од емоционално обоени зборови кои всушност го претставуваат стимулус материјалот за испитаниците во истражувањето.

Во изборот на емоционалните стимулус зборови беше користена најбогатиот (достапен од литературата) примерок на чувствени или емоционално обоени зборови, со над 1500 елементи, поделени на позитивно и негативно афективни. За да се провери како се доживуваат или евалуираат во наша популација, поголем примерок на избрани карактеристични чувствени зборови им беше зададен на

пробно испитување на 80 студенти со инструкција да дадат оценка дали ги доживуваат како позитивно емоционални или негативно емоционално. Секако без информација од која листа потекнуваат, во поглед на поларитетот на афективноста. Во следната фаза беше составен фондот на позитивни и негативни чувствени зборови, така што беа селектирани само зборовите кои кај над 95% од примерокот беа недвојбено проценети како позитивно емоционални или негативно емоционални. Од нив се избрани стимулус зборовите за двете листи кои се користат во следните инструменти.

Приказ на тестот РЛ - Репродукција на листа на емоционални зборови

Испитувањето на афективниот квалитет на содржините кои се продуцираат во одредена контролирана ситуација, вообичаено се применува во контекст на конструктот. Имено, согласно на определувањето на емоционалната меморија, од материјалот кој му е изложен на испитаникот, веројатно во поголема мера ќе биде запомнет оној дел кој е конгруентен на неговата доминиращка афективна состојба. Така, при изложеност на испитаникот на одреден стимулус материјал од афективна природа, тој веројатно во поголем дел ќе го репродуцира материјалот кој е конгруентен на афективната состојба во која се наоѓа, или бил во периодот на учење на материјалот. Идејата кај овој инструмент е на испитаникот да му се презентира листа на емоционално позитивни и негативни зборови, кои тој подоцна ќе треба да ги репродуцира.

Тестот (Прилог 10) се спроведува така што листа од триесет зборови, 15 емоционално позитивни (на пр: гордост, среќа, успех) и 15 емоционално негативни (на пр: обвинување, немоќ, присила), снимена на лента, им се пушта два пати на слушање на испитаниците. После една минута од нив се бара да ги репродуцираат (да ги запишат на подготвен образец) запомнетите зборови.

Времето за репродукција не е ограничено, но испитаниците вообичаено завршуваат за 6-7 минути.

Мерки кај овој тест се:

Скорот РЛ_ПАТ е вкупниот број на точно репродуцираните позитивно-афективни зборови, од листата на емоционално обоените зборови;

Скорот РЛ_НАТ е вкупниот број на точно репродуцираните негативно-афективни зборови од листата.

Приказ на тестот АЛ - Асоцијации на Листа на емоционални стимулус зборови

И овој тест го испитува афективниот квалитет на содржините кои се продуцираат во одредена контролирана ситуација. Тенденцијата да се доживуваат почесто одредени афективни состојби во голема мера влијае и на формирањето на севкупната меморија, автобиографската меморија, а со тоа создава и конкретни поцврсти врски меѓу конгруентно афективно обоените содржини. Идејата кај овој инструмент е испитаникот на понудена листа на неутрални, позитивно и негативно емоционално обоени зборови да продуцира асоцијации, чиј афективен квалитет потоа ќе биде проценуван. Оваа проценка се врши споредувајќи ги асоцијациите со претходно опишаниот фонд на зборови.

Тестовниот материјал се состои од еден лист на кој се наизменично отпечатени 12 неутрални, позитивно и негативно емоционални зборови (Прилог 11). Помеѓу нив има оставено простор во кој испитаниците ги испишуваат своите асоцијации. Инструкцијата

читана од испитувачот е дека треба да се продуцираат само зборови (за да биде оценувањето унифицирано), од било кој вид од граматички аспект, неограничено по колку за секоја асоцијација.

Времето за работа не е ограничено, но испитаниците завршуваат со работата вообичаено после десеттина минути.

Скорот АЛ_ТОТ_П се добива со сумирање на сите позитивно емоционални асоцијации на сите стимулус зборови, односно на позитивно и неутрално емоционалните зборови како и на неутралните.

Скорот АЛ_П_П се добива со сумирање на позитивно емоционалните асоцијации дадени само на позитивно-емоционалните стимулус зборови.

Скорот АЛ_Н_П се добива со сумирање на позитивно емоционалните асоцијации дадени само на негативно-емоционалните стимулус зборови.

Скорот АЛ_О_П се добива со сумирање на позитивно емоционалните асоцијации дадени само на неутралните стимулус зборови.

Скорот АЛ_ТОТ_Н се добива со сумирање на сите негативно емоционални асоцијации дадени на сите стимулус зборови, односно на позитивно и неутрално емоционалните зборови како и на неутралните.

Скорот АЛ_П_Н се добива со сумирање на негативно емоционалните асоцијации дадени само на позитивно-емоционалните стимулус зборови.

Скорот АЛ_Н_Н се добива со сумирање на негативно емоционалните асоцијации дадени само на негативно-емоционалните стимулус зборови.

Скорот АЛ_О_Н се добива со сумирање на негативно емоционалните асоцијации дадени само на неутралните стимулус зборови.

Тестот може да се задава групно и индивидуално.

Инструментите наменети за операционализирање на емоционалната меморија во подготвителниот период беа пробно задавани на студентска популација со цел да се утврдат специфичностите на тестовниот материјал. При ова пилот тестирање беа идентификувани сите точки кои би можеле да предизвикаат нејасноти или проблематична ситуација при тестирањето, и беше спецификувана процедурата за тестирањето.

Тргувајќи од природата на тестовниот материјал користен како индикатор за когнитивното функционирање, следува фактот дека не станува збор за стандардизирани мерни инструменти. Овој момент воопшто не ја загрозува методолошката коректност на истражувањето, бидејќи станува збор за корелациона студија, во која се користени сириви скорови. Со тоа, дефинирање на норми за инструментите не беше потребно.

ПОСТАПКА

Подготовката за истражувањето се одвиваше во текот на учебната година 2002 - 2003. Теренската работа е спроведена меѓу Октомври и Ноември 2003 година на неколку факултети во Скопје.

Во подготвителниот период беа адаптирани и развиени сите инструменти.

Тестирањето беше спроведено групно. Целта на истражувачот беше да се обезбеди присуството на избраните групи во целост, за да се елиминира можноста за селекција на примерокот. Затоа беше обезбедена согласност од факултетските управи и од наставник на прва студиска година, со цел тестирањето да се изврши во термин во кој редовно се одвива наставата. На тој начин беше постигнато присуство од над 90% од студентите кои се редовно запишани во соодветните студиски групи.

Тестирањето на секоја група беше спроведено лично од истражувачот во соработка со наставници од факултетите на кои се спроведувааше тестирањето.

Притоа секоја од групите беше тестирана со сите инструменти во еден наврат со цел да се избегне осипувањето.

Термините на кои испитаниците требаше да бидат тестирани, со нивните наставници беа триесеттина дена однапред договорени. Се водеше сметка на денот на тестирањето, пред самото тестирање студентите да немаат повеќе од еден час настава, со цел да бидат во

оптимална физиолошка состојба обезбедена во рамките на можностите.

За да се обезбеди оптимална мотивација во одговарањето на тестовниот материјал, самото тестирање беше планирано и спроведено во период од деведесеттина минути еквивалентно на еден блок од два школски часа, како вообичаен ритам на наставата. Пред почетокот на тестирањето субјектите беа информирани за должината на тестовната сесија, накратко за природата на истражувањето и процедурата, загарантираната анонимност и начинот на кој ќе можат да бидат информирани секој за своите резултати, како и за групните. Пополнувањето беше анонимно, со внесување на шифра на адекватно место. За да се избегне преклопување на шифри, инструкцијата за составување на шифра налагаше таа да се состои од двоцифрен број и збор, и да се избегнуваат вообичаено фреквентните броеви и зборови.

Најголем дел од испитаниците изразија слободна воља и мотивираност да учествуваат во истражувањето, искажувајќи ја и желбата да бидат информирани за нивните резултати.

После генералните инструкции, беа читани инструкциите за секој инструмент посебно од страна на истражувачот, иако тие се отпечатени на самиот тестовен материјал. На нивните прашања им беа давани појаснувања. Испитаниците правилно ги сфатија инструкциите, и барањата на инструментите. Постапката за испитаниците беше олеснето со тоа што одговарањето беше директно на тестовниот материјал, освен на инструментот за проценка на цртите афективност, каде одговорите се внесуваа во посебен лист за одговори.

Претходно беше обезбедена мирна, проветрена, осветлена, топла просторија, со можност да биде заклучена за да избегне евентуално прекинување на процедурата со ненадејни влегувања, поради природата на некои од инструментите кои бараат концентрација

и кратко време за одговорање на задачата. Секој испитаник имаше доволно простор, седејќи сам на една клупа.

Поради природата на инструментите и со цел да се редуцира опасноста дека на резултатите на некои од нив може да влијае ефектот на редослед, некои инструменти имаа фиксна позиција во низата кај сите групи, а некои беа ротирани.

Внимателно собраните сирови податоци беа обработени со помош на студентите на институтот за психологија, под континуирана инструкција и супервизија на истражувачот.

За да се сметаат за валидно пополнети комплетите на податоци, тие мораа за секој испитаник задолжително да имаат скор на секој од инструментите. Комплетни, беа внесени во база на податоци на персонален сметач, со помош на статистичката програма SPSS for Windows.

Од статистики постапки, беше пресметана аритметичка средина и стандардно отстапување за секој индикатор на когнитивното функционирање и цртите.

Согласно на нацртот на истражувањето беше користена корелациона метода: Пирсонов коефициент на линеарна корелација.

Поради природата на истражувањето како корелациона студија, мерките добиени од сите индикатори се обработени како сирови скорови, а и самата природа на индикаторите на варијаблите не бараше нивна трансформација заради споредување.

Резултатите не се обработувани во однос на социјален статус, пол, или други демографски карактеристики бидејќи тоа не е релевантно за истражувачкиот нацрт, а воедно сите испитаници беа од прва година, значи изедначени по возраст.

Статистичката програма SPSS For Windows врши целосна обработка на податоците, при што веднаш го дава коефициентот на корелација и нивото на значајност. Значи во секоја табела под полето во кое ќе биде впишан пресметаниот Пирсонов коефициент на корелација, ќе биде впишано и нивото на значајност при што доколку е помало од 0.05 ќе биде означено со една ѕвездичка, а доколку значајноста е на ниво помало од 0.01 ќе биде означено со две ѕвездички.

РЕЗУЛТАТИ

Во овој дел ќе бидат презентирани резултатите од истражувањето на поврзаноста на позитивната афективност и негативната афективност како црти на личноста од една страна и од друга страна когнитивното функционирање преку конструктите работна меморија и емоционална меморија.

Тргувајќи пред се од идејата за истражувањето доследно проктирана во нацртот, резултатите суштински се темелат на пресметката на Пирсоновиот коефициент на корелација меѓу мерките на цртата позитивна афективност и секоја од мерките на когнитивното функционирање, како и коефициентите на корелација меѓу мерките за цртата негативна афективност и секоја од мерките на когнитивното функционирање.

Како мерки на цртите позитивна афективност и негативна афективност со кои ќе се вршат пресметките ќе се земат сировите скорови добиени од тестирањето со скалата за мерење на цртите позитивна афективност и негативна афективност S-NE.

Како мерки за индикаторите на ефикасноста на работната меморија т.е. нејзиниот капацитет и флексибилност, ќе бидат земени сирови скорови добиени како одговори на зададените инструменти, и тоа:

TMT_T е бројот на точно поврзани полиња меѓу броевите и буквите на тестот TMT.

TMT_V е вкупниот број на поврзувања на полињата меѓу броевите и буквите на тестот TMT.

S1_T е бројот на точно прецртани букви во сите редови на тестот Прецртување 1.

C1_V е вкупниот број на прецртани букви во сите редови на тестот Прецртување 1.

CECH_T е бројот на точно прецртани букви во целото поле на тестот Прецртување ЕЦХ.

CECH_V е вкупниот број на прецртани букви во целото поле на тестот Прецртување ЕЦХ.

SYLL_T е вкупниот број на точно решените од четиринаесетте силогизми.

Мерки индикатори на емоционалната меморија се вкупно дадените афективно конгруентни зборови како одговор на барањата на задачите:

Од РЛ - Репродукција на листата на зборови:

RL_PAT - број на точно репродуцираните позитивно-афективни зборови, од листата на емоционално обоените зборови

RL_NAT - број на точно репродуцираните негативно-афективни зборови од истата листа.

АЛ - листата на асоцијации или продукција на асоцијации ги дава следниве мерки, кои во обработката се вклучени како сирови скорови:

AL_TOT_P - вкупниот број на продуцирани негативно-емоционални асоцијации како одговор на сите стимулус зборови од листата;

AL_P_P - број на позитивно-емоционални асоцијации продуцирани како одговор на позитивно-емоционалните стимулус зборови;

AL_N_P - бројот на позитивно-емоционалните асоцијации како одговор на негативно-емоционалните стимулус зборови;

AL_O_P - број на позитивно-емоционални асоцијации продуцирани како одговор на емоционалните неутралните стимулус зборови.

AL_TOT_N - вкупниот број на продуцирани негативно-емоционални асоцијации како одговор на сите стимулус зборови од листата;

AL_P_N - бројот на дадените негативно-емоционални асоцијации на позитивно-емоционалните стимулус зборови;

AL_N_N - бројот на негативно-емоционалните асоцијации како одговор на негативно-емоционалните стимулус зборови

AL_O_N - број на негативно-емоционални асоцијации продуцирани како одговор на емоционалните неутралните стимулус зборови.

Резултатите добиени од дескриптивната анализа на податоците за сите варијабли во истражувањето се дадени во соодветни табели поместени во прилозите (Прилози).

Пресметаните коефициенти на корелација во текстот што следи ќе бидат дадени во посебни табели на интер-корелации за секоја од групите на поврзани хипотези.

На почеток табеларно ќе биде преставена поврзаноста меѓу мерките на позитивната афективност и оние на негативна афективност, како проверка на основната претпоставка на истражувачкиот концепт дека се тие независни фактори.

Табела 2: Пирсонов коефициент на корелација помеѓу цртите позитивна афективност и негативна афективност, и нивото на значајност

		Нег. Афект.	Поз. Афект.
Нег. Афект.	r	1,000	-,005
	ниво на значајност		,950
	N	173	173
Поз. Афект.			1,000
Поз. Афект.			1,000

Од табелата може да се види дека не постои статистички значајна корелација меѓу цртите позитивна афективност и негативна афективност. Може да се напомене дека вредноста на коефициентот е исклучително ниска и она што е очекувано, таа е негативна.

Резултати од испитувањето на хипотезите за поврзаноста на цртата позитивна афективност и когнитивното функционирање

Следната табела се однесува на резултатите добиени за корелацијата меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерките на работната меморија за секој индикатор посебно, односно резултатите во контекст на хипотезите од групата A1:

Табела 3: Пирсонов коефициент на корелација помеѓу позитивната афективност како црта на личноста и индикаторите на работната меморија

	Позитив. Афект.	TMT_T	TMT_V	C1_T	C1_V	CECH_T	CECH_V	SYLL_T
Позитивна афективност	1,000	,167*	,184*	,175*	,167*	,168*	,134*	-,110
ниво на значајност	,	,028	,015	,022	,028	,027	,040	,149
TMT_T		1,000	,988**	,320**	,309**	,412**	,321**	,259**
		,	,000	,000	,000	,000	,000	,001
TMT_V			1,000	,356**	,345**	,429**	,338**	,248**
			,	,000	,000	,000	,000	,001
C1_T				1,000	,997**	,350**	,346**	,291**
				,	,000	,000	,000	,000
C1_V					1,000	,343**	,347**	,280**
					,	,000	,000	,000
CECH_T						1,000	,950**	,144
						,	,000	,060
CECH_V							1,000	,120
							,	,115

SYLL_T									1,000
									1

* Корелации значајни на ниво < 0.05

** Корелации значајни на ниво < 0.01

N=173

Од табелата може да се види дека се добиени статистички значајни позитивни вредности за коефициентот на корелација меѓу:

- мерките на цртата позитивна афективност и вредностите добиени од тестот ТМТ и тоа $r = 0.167$ за скорот ТМТ_Т, односно точните поврзувања, како и $r = 0.184$ за скорот ТМТ_В, односно вкупно внесените поврзувања;
  - мерките на цртата позитивна афективност и скоровите на тестот Прецртување 1, и тоа $r = 0.175$ за скорот С1_Т, односно точните прецртувања, како и $r = 0.167$ за скорот С1_В за вкупните прецртувања;
  - мерките на цртата позитивна афективност и резултатите на тестот Прецртување ЕСН, и тоа $r = 0.168$ за скорот СЕСН_Т, односно точните прецртувања, како и $r = 0.134$ за скорот СЕСН_В, односно вкупните прецртувања.
- Мерките на цртата позитивна афективност и скоровите добиени на Силогизми не корелираат статистички значајно.

Покрај тоа добиени се статистички значајни корелации меѓу мерките добиени од инструментите ТМТ и Прецртување 1; ТМТ и Прецртување ЕЦХ; ТМТ и Силогизми; Прецртување 1 и Прецртување ЕЦХ; Прецртување 1 и Силогизми.

Не постои статистички значајна корелација меѓу резултатите на инструментите Прецртување ЕЦХ и Силогизми.

Тоа укажува дека инструментите ТМТ, Прецртување 1 и Прецртување ЕЦХ (но не и Сологизми) се индикатори на иста особина, па може да се користи еден од нив за дадената намена.

Следната табела се однесува на корелацијата меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерките на емоционалната меморија, за секој индикатор посебно, или резултатите во контекст на хипотезите од групата А2.

Табела 4: Пирсонов коефициент на корелација помеѓу позитивната афективност како црта на личноста и индикаторите на работната меморија

	Позитивна афективност	RL_PAT	AL_P_P	AL_N_P	AL_O_P	AL_TOT_P
Позитивна афективност	1,000	,022	,203**	,201**	,041	,172*
Ниво на значајност	,	,773	,008	,008	,593	,024
RL_PAT		1,000	,131*	,010	,157*	,159*
		,	,085	,892	,039	,037
AL_P_P			1,000	,179**	,532**	,929**
			,	,018	,000	,000
AL_N_P				1,000	,072	,232**
				,	,344	,002
AL_O_P					1,000	,801**
					,	,000
AL_TOT_P						1,000
						,

* Корелација значајна на ниво < 0.05

** Корелација значајна на ниво < 0.01
N=173

Вредностите од табелата покажуваат дека статистички значајно корелираат мерките на цртата позитивна афективност и мерките добиени на инструментот Продукција на (листа на) асоцијации, и тоа:

- $r = 0.203$, за скорот на АЛ_П_П, или продукција на позитивно-емоционални асоцијации на позитивно-емоционални стимулус зборови;

- $r = 0.201$ за скорот на АЛ_Н_П, или продукција на позитивно-емоционални асоцијации на негативно-емоционални стимулус зборови и
- $r = 0.172$ за скорот на АЛ_ТОТ_П, или вкупно продуцирани позитивно-емоционални асоцијации на сите стимулус зборови;
- Мерките на цртата позитивна афективност и оние добиени на инструментот Листа на репродукција на зборови не корелираат статистички значајно.
- Исто така не постои статистички значајна поврзаност меѓу скоровите на позитивна афективност и скоровите АЛ_О_П, или продукција на позитивно-емоционални асоцијации на емоционално неутрални стимулус зборови.

Резултати од испитувањето на хипотезите за поврзаноста на цртата негативна афективност и когнитивното функционирање

Во продолжение се презентирани резултатите од испитувањето на поврзаноста на цртата негативна афективност и когнитивното функционирање. Следната табела се однесува на корелацијата меѓу мерките на цртата негативна афективност и мерките на работната меморија за секој индикатор посебно, односно резултатите во контекст на хипотезите од групата Б1.

Табела 5: Пирсонов коефициент на корелација помеѓу негативна афективност како црта на личноста и индикаторите на работната меморија

	Негативна афективност	TMT_T	C1_T	CECH_T	SYLL_T
Негативна афективност	1,000	-,006	,049	,068	-,095
Ниво на значајност	,	,938	,525	,376	,214
TMT_T		1,000	,320**	,412**	,259**
		,	,000	,000	,001
C1_T			1,000	,350**	,291**
			,	,000	,000
CECH_T				1,000	,144*
				,	,060
SYLL_T					1,000
					,

* Корелација значајна на ниво < 0.05

** Корелација значајна на ниво < 0.01

N=173

Од табелата може да се види дека мерките на цртата негативна афективност не корелираат статистички значајно со скоровите TMT_T, C1_T, CECH_T и SYLL_T преку кои е операционализирана работната меморија.

Во табелата може да се забележат одредени статистички значајни корелации но тие се однесуваат на поврзаноста меѓу самите мерки на работната меморија, за што објаснување беше дадено во коментарот после табела број 3.

Во наредната табела се презентирани вредностите на пресметаната корелација меѓу мерките на цртата негативна афективност и мерките на емоционалната меморија за секој индикатор

посебно, односно резултатите кои се однесуваат на хипотезите од групата Б2.

Табела 6: Пирсонов коефициент на корелација помеѓу негативна афективност како црта на личноста и индикаторите на емоционалната меморија

	Негативна афективност	RL_NAT	AL_P_N	AL_N_N	AL_O_N	AL_TOT_N
Негативна афективност	1,000	,097	,367**	,047	,182*	,195*
ниво на значајност	,	,202	,000	,538	,017	,010
RL_NAT		1,000	,084	,081	,078	,107
		,	,273	,290	,305	,161
AL_P_N			1,000	,272**	,194*	,479**
			,	,000	,010	,000
AL_N_N				1,000	,331**	,856**
				,	,000	,000
AL_O_N					1,000	,732**
					,	,000
AL_TOT_N						1,000
						,

* Корелација значајна на ниво < 0.05

** Корелација значајна на ниво < 0.01

N=173

Вредностите од табелата покажуваат дека статистички значајно корелираат мерките на цртата негативна афективност и мерките добиени на инструментот АЛ -Продукција на асоцијации, и тоа:

- $r = 0.367$, за скорот на АЛ_П_Н, или продукција на негативно-емоционални асоцијации на позитивно-емоционални стимулус зборови;
- $r = 0.182$ за скорот на АЛ_О_Н, или продукција на негативно-емоционални асоцијации на емоционални неутрални стимулус зборови и
- $r = 0.195$ за скорот на АЛ_ТОТ_Н, или вкупно продуцирани негативно-емоционални асоцијации на сите стимулус зборови;

- Не постои статистички значајна поврзаност меѓу мерките на цртата негативна афективност и оние добиени на инструментот Репродукција на зборови.
- Исто така не постои статистички значајна поврзаност меѓу скоровите на позитивна афективност и скоровите АЛ_Н_Н, или продукција на негативно-емоционални асоцијации на негативно-емоционални стимулус зборови.

ДИСКУСИЈА

Овој труд е ризикантен обид низ емпиријата да се провери контроверзното единство на емоциите и когницијата, од филозофски аспект речиси игнорирано, од академски аспект речиси негирано.

Откако постои човекот, тој е на некој чуден начин опсесивно преокупиран со рационалното, со спознанието на светот и на појавите околу него. Појавата на цивилизациите се должи на рационалното, на разумот во налет. Развојот на цивилизацијата подразбира уредување, норми, закони, структура, расудување за нештата околу нас на трезвен начин, решавање на проблем ситуации. Степенот на развој на цивилизациите се огледа во достигнувањата, како древните формули за аритметички пресметки, системите на броеви, геометриските проекции на кули и пирамиди, неверојатните пресметки од астрономијата, па дури и во универзумот на игрите како во шахот или во јапонските игри со навистина бескрајно многу комбинации.

Откако постои човекот, тој е на некој чуден начин опсесивно преокупиран со емоционалното, со своите чувства, со чувствата кон другите, чувствата кон нештата. Чувствата на другите кон него. Човештвото е резултат на спектарот на емоционалноста. Појавата на цивилизациите се должи на извориштата на емоциите, на реализацијата на емоциите и стремежите да се почувствува бесконечното, да се предизвика воодушевување. Цивилизации се раѓале во име на љубовта. Степенот на развој на цивилизациите се огледа во чувството за естетика при градбите на кули и пирамиди, во степенот на воодушевувањето од вселената, бескрајно набљудувана со надеж дека дека еден ден ќе стане блиска. Се огледа во нежните потези на цртежите во пештерите бидејќи по кулите и пирамидите сеуште се копнееше. Се огледа во епот за Гилгамеш.

Овој труд е ризикантен обид, токму поради ова чудно единство, од некои игнорирано, од некои негирано.

Овој труд е резултат на верувањето дека човековата психа е цврсто интегрирана. Дека нашето психичко функционирање е единствено.

Во академската психологија доминира когнитивната психологија, иако не се оспорува значењето на емоциите, што сепак се сведува на нивно стихийно и ограничено проучување. И додека емоциите секогаш се проучуваат во контекст на когницијата, дури и во рамките на еволуционата психологија, проучувањето на когнитивните категории не е често во контекст на афективноста.

Состојбата значајно се менува во последните две децении. Се интензивираат проучувањата на влијанијата на емоционалната состојба на когнитивните процеси. Притоа доминантно се истражува поврзаноста на актуелната афективна состојба со некои аспекти на когнитивното функционирање.

Во литературата не се среќаваат студии кои ја испитуваат поврзаноста на афективноста како лична диспозиција и когнитивното функционирање.

Ваквата состојба сигурно има објаснување, за кое се веројатно важни неколку моменти:

Прво, концептите за афективноста како диспозиција на личноста се сеуште во период на етаблирање во психологијата.

Второ, Афективноста како диспозиција тешко се доведува во релација со когнитивното функционирање. Затоа што иако за конкретна индивидуа можеме да го утврдиме местото на димензијата афективност, тоа не значи дека во моментот на набљудување или мерење на некој аспект на когнитивното функционирање, таа индивидуа се наоѓа во емоционална состојба конгруентна на диспозицијата.

Трето, когнитивно функционирање е премногу широк поим и опфаќа огромен број на процеси и појави кои се проучуваат во когнитивната психологија и блиските дисциплини. Со кои било

конструкти како индикатори да се осмисли когнитивното функционирање, секогаш некој важен сегмент ќе недостига. Затоа попрво се проучуваат конкретни аспекти отколку да биде операционализирано како една варијабла.

И затоа што конструктите или категориите кои го чинат когнитивното функционирање се во цврста поврзаност на која влијаат многу фактори, над кои е тешко да се има контрола.

Тогаш, зошто истражување на поврзаноста на цртите позитивна афективност и негативна афективност и когнитивното функционирање?

Генерално, поради силното верување дека единството на афективноста и когницијата се пројавува како тенденција во нашето психичко функционирање.

Прво, и покрај промеливоста на емоциите, во литературата среќаваме бројни студии кои укажуваат на постоење тенденции во начинот на афективно процесирање на стимулациите, и во фреквенцијата и сензибилноста за доживување на позитивни или негативни афективни состојби.

Второ, затоа што во психологијата е прифатено сфаќањето дека постојат тенденции кај луѓето во нивното когнитивно функционирање.

И најважно, затоа што литературата потврдува дека постои тесна врска меѓу афективната состојба и когнитивното функционирање.

Конструктот работна меморија како “врв на когницијата” (Haberlandt, според Shah & Miyake), концепциски се сложува со замислата да биде индикатор на когнитивното функционирање. Конструктот емоционална меморија е на некој начин олицетворение на интеракцијата меѓу когницијата и афективноста.

Значи, иако во литературата не се среќаваат студии за поврзаноста директно на овие варијабли, цртите позитивна афективност и негативна афективност и когнитивното когнитивното

функционирање, резултатите од истражувањето покажуваат дека претпоставките во голема мера се оправдани.

Најпрвин потсетување дека според резултатите претставени во табелата број 1, односно корелацијата блиска до нула, можеме да заклучиме дека во истражувањето се потврдува сфаќањето дека позитивната афективност и негативната афективност како црти на личноста се независни, униполарни димензии, што е во склад со концептот на истражувачот.

Во натамошната анализа на резултатите, етапно ќе се толкува првин поврзаноста на цртата позитивна афективност со димензиите на когнитивното функционирање, а потоа поврзаноста на цртата негативна афективност со истите димензии.

Обработката на податоците покажува дека мерките на цртата позитивна афективност статистички значајно корелираат со шест од седумте мерки индикатори на работната меморија (табела бр.3). Значајно корелира и со скорот за точни и за вкупно, на инструментите ТМТ, Прецртување 1 и Прецртување ЕЦХ, како индикатори на капацитетот, флексибилноста и ефикасноста во извршната функција на работната меморија.

Корелацијата не е значајна единствено меѓу цртата позитивна афективност и резултатите од решавањето на силогизмите.

Оттука можеме да заклучиме дека резултатите од истражувањето ги поддржуваат потхипотезите од групата А1:

Потхипотеза А1.1.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот тмт_т;

Потхипотеза А1.2.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот тмт_в;

Потхипотеза A1.3.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот ц1_т;

Потхипотеза A1.4.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот ц1_в;

Потхипотеза A1.5.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот цецх_т;

и

Потхипотеза A1.6.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот цецх_в;

а не ја потврдуваат потхипотезата:

A1.7.: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и скорот постигнат на тестот силогизми;

што со извесна веројатност можеше да се очекува, со оглед и на специфичноста на процесот на решавање силогизми, на што беше укажано и при формулирањето на хипотезите.

Сепак, генерално во однос на потхипотезите од групата A1, како конституенти на една од носечките хипотези, можеме да заклучиме дека резултатите од истражувањето ја поддржуваат:

Хипотезата A1: оние со поизразена црта позитивна афективност имаат и повисоки резултати на индикаторите на работната меморија.

Овој резултат е во склад со резултатите од релевантните истражувања на релација афективност - работна меморија, детално опишани во воведот, но секако не можеме да ги споредиме со истражувања на релација со позитивната афективност како црта на личноста, од веќе објаснетите причини.

Со резултатот на решавањето на силогизми нема потврда на хипотезата, дури постои блага негативна корелација, односно колку

повисоки скорови било на E_тотал, толку помалку решени силогизми. Можно објаснување е следново. Според теоретскиот модел за работната меморија, кај решавањето на силогизми се бара логичко резонирање, т.е. држење и оперирање со елементите на премиси и со самите премиси, и се очекува компонентите на работната меморија да имаат пресудна улога во ова процесирање. Но можни се и следниве ситуации кои Бедли ги проверувал: имено, при решањето на силогизми субјектите се водени од т.н. хипотеза на атмосферата, според која субјектите изведуваат конклузија водени од квантификаторите во премисите: на пример ако и двете премиси имаат некој или некои, тогаш и конклузијата ќе ја извердат со тој квантификатор. Дополнително на ова објаснување е т.н. хипотеза на спарување (matching hypothesis, (Johnson-Laird; Byrne; Woodworth & Sells; Wetherick, според Baddeley, 1999), според која се генерира онаа хипотеза која е послична на покonzервативната премиса. И во двете ситуации, всушност работната меморија не е ангажирана поинтензивно. Заклучоците се повеќе хеуристички, па затоа и може да се очекува решавањето на силогизми да не е сигурен индикатор на оптеретеноста и ефикасноста на работната меморија. Однапред не е можно да се предвиди дали субјектите ќе ги решаваат силогизмите по пат на логичко резонирање или во склад со опишаните хипотези. Во секој случај иако решавањето на силогизми концепциски е извонреден модел на ангажираност на работната меморија, од поради погоре наведеното се покажа како несигурен индикатор на капацитетот, флексибилноста и ефикасноста на работната меморија. А Хертел и соработниците соопштуваат дека во последниве години многу автори акумулирале докази дека среќното расположение поттикнува и интензивира зголемува хеуристичка, истражувачка стратегија на процесирање на информациите, стимулациите (Hertel et al.).

Од табелата број 4 можеме да видиме дека цртата позитивна афективност не корелира статистички значајно со мерките на инструментот РЛ, односно репродукција на листа на емоционално обоени зборови, со што можеме да заклучиме дека потхипотезата:

A2.1: постои позитивна поврзаност меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерките добиени на листата на репродукција на емоционални зборови РЛ_ПАТ, не се потврдува.

Од истата табела можеме да видиме дека мерките на цртата позитивна афективност статистички значајно корелираат со мерките на инструментот АЛ: АЛ_ТОТ_П, АЛ_П_П, како и со АЛ_Н_П, но не и со АЛ_О_П. Значи, можеме да заклучиме дека се потврдуваат потхипотезите:

Потхипотеза А2.2: постои позитивна поврзаност меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерките добиени на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_ТОТ_П, односно вкупниот број на дадени позитивно емоционални асоцијации;

Потхипотеза А2.3: постои позитивна поврзаност меѓу мерките на цртата позитивна афективност и мерката на дадени позитивно емоционални асоцијации на индикаторот АЛ_П_П, односно под-листата на позитивно-емоционални стимулус зборови, како и

Потхипотеза А2.4: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на ПА и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_Н_П на негативно-емоционални стимулус зборови.

Не се потврдува потхипотезата:

Потхипотеза А2.5: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на ПА и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_О_П на неутрални стимулус зборови.

Со тоа заклучуваме дека резултатите од истражувањето хипотезата:

Хипотеза А2: постои позитивна поврзаност меѓу цртата позитивна афективност и емоционалната меморија, ја поддржуваат во делот на поврзаноста на афективноста со продуцирањето асоцијации конгруентни на скорот на скалата за афективност, но не ја поддржуваат во делот поврзаноста со репродуцирањето на емоционалните зборови.

Оние со изразена црта позитивна афективност даваат значително повеќе вкупно позитивни асоцијации, како и на позитивни и неутрални стимулус зборови. Интересно е реагирањето со позитивни асоцијации на негативни стимулус зборови, а овој податок е во согласност со теоријата на Фредриксон, односно позитивните асоцијации како одбрана. Единствената корелацијата која не е значајна и е блиска до нула, е одговарањето во однос на неутрални стимулус зборови. Објаснувањето би можело да се бара во насока на хеуристичката природа на мисловниот процес и поголемата дивергенција на идеи.

Во поглед на резултатите од табелата број 5, можеме да видиме дека сите корелации од групата Б1 не се статистички значајни, па можеме да заклучиме дека резултатите од истражувањето не ја поддржаа:

Хипотеза Б1: оние со поизразена црта негативна афективност имаат пониски резултати на индикаторите на работната меморија.

Додека изразеноста на цртата позитивна афективност промовира хеуристичко и пофлексибилно когнитивно функционирање, цртата негативна афективност промовира повнимателно и посистематично мислење, што исто така резултира со зголемување на ефикасноста при извршувањето на задачите. Сепак, имајќи го предвид сето претходно кажано дека при негативна афективност работната меморија е пооптеретен, а процесирањето помалку флексибилно, следува дека се намалува ефикасноста. Затоа субјектите со повисоки

скорови за цртата позитивна афективност не може да се предвидат, а тоа резултира и со отсуство на корелација со мерките на работната меморија . Овие субјекти во поглед на индикаторите на работната меморија покажуваат тенденција карактеристична на контролна група.

Резултатите од табелата 6 покажуваат дека не постои статистички значајна корелација меѓу мерките на цртата негативна афективност и мерките на инструментот РЛ, односно скорот РЛ_НАТ.

Со тоа потхипотезата:

Потхипотеза Б2.1: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на репродукција на емоционални зборови РЛ_НАТ,
не се потврдува.

Од табелата можеме да видиме дека постојат статистички значајни корелации меѓу мерките на цртата негативна афективност и мерките на инструментот АЛ и тоа со параметрите: АЛ_ТОТ_Н, АЛ_П_Н и АЛ_О_Н, но не и со параметарот АЛ_Н_Н.

Оттука можеме да заклучиме се потврдуваат потхипотезите:

Потхипотеза Б2.5: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_ТОТ_Н

Потхипотеза Б2.2: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_П_Н

и

Потхипотеза Б2.4: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_О_Н;

додека не е потврдена потхипотезата:

Потхипотеза Б2.3: постои позитивна поврзаност меѓу скорот на Негативна афективност и скорот на листата на асоцијации на емоционални зборови АЛ_Н_Н.

Затоа можеме да заклучиме дека резултатите на истражувањето ја потврдуваат хипотезата:

Хипотеза Б2: постои позитивна поврзаност меѓу цртата негативна афективност и емоционалната меморија

во делот на продуцирањето на асоцијации на емоционално обоени стимулус зборови, но не и во делот на репродуцирањето на емоционални зборови.

Едно од објаснувања поткрепени во литературата и со пошироко психолошко значење, е дека делот од популацијата со изразен скор на цртата негативна афективност е составен и од субјекти репресори, т.е. особи кои на негативно-емоционални стимулации одговараат со нивна репресија и отповикуваат позитивни содржини од меморијата, како механизам на одбрана.

Генерално, можеме да заклучиме дека резултатите од истражувањето ја поддржуваат главната хипотеза:

Постои поврзаност меѓу позитивната афективност и негативната афективност како црти на личноста и когнитивното функционирање, во повеќе значајни линии, скоро целосно во делот на поврзаноста на позитивната афективност и когнитивното функционирање, а во однос за поврзаноста на негативната афективност и когнитивното функционирање само во делот на поврзаноста со продуцирањето на конгруентни емоционални асоцијации.

ЛИТЕРАТУРА

Averil, J. R., (1999). Creativity in the Domain of Emotion. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 765-782

Averill, J., & More, T. A., (2000). Happiness. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 663-676

Badcock, C., (2000). *Evolutionary Psychology*. Cambridge: Polity Press.

Baddeley, A.D., & Logie, R., (1999). Working Memory: The Multiple-Component Model. vo *Models of Working Memory*. Miyake, A., & Shah, P., (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. 28-61

Baddeley, A.D., (2001). *Human Memory: Theory and Practise*. East Sussex: Francis & Taylor Psychology Press

Bates, J. E., (2000). Temperament as an Emotional Construct: Theoretical and Practical Issues. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press 382-396

Berger, D., (1997). *Zdravstvena Psihologija*. Beograd: Centar za Primenjenu Psihologiju.

Baucal, A., (1998). *Kognitivni Razvoj*. Beograd: Institut za Psihologiju

Brown, J.D., Marshall, M.A., (2001). Self-Esteem and Emotion: Some Thoughts about Feelings. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27 (5), 575-584

Burgdorf, J., (2001). *The neurobiology of positive emotions*.
[http://www. positive psychology institute/ 2001 research summaries](http://www.positivepsychologyinstitute.com/2001-research-summaries).

Chan, D., (2001). Method Effects of Positive Affectivity, Negative Affectivity, and Impression Management in Self-Reports of Work Attitudes. *Human Performance*, 14 (1), 77-96

Christianson, S-A., & Engelberg, E., (1999). Organization of Emotional Memories. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M., (eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 211-229

Cosmides, L., Tooby, J., (2000). Evolutionary Psychology and the Emotions. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 91-115

Costa, P.T., & McCrae, R. R., (1992). *NEO PI – R Manual* Psychological Assesment Resources

Dalglish, T., & Power, M., (1999). Preface. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M., (eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Davidson, R. J., (1999). Neuropsychological Perspectives on Affective Style and Their Cognitive Consequences. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd.103-123

Davidson, R. J., (2000). Affective Style, Psychopathology, and Resilience: Brain Mechanisms and Plasticity. *American Psychologist*. Vol. 55(11) 1196–1214

De Neve, K. M., & Cooper, H., (1998). The Happy Personality: A Meta-analysis of 137 Personality Traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*. Vol 124(2) 197-229

Eisenberg, N., (2000). Empathy and Sympathy. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J. M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 677-691

Ekman, P., (1999). Facial Expressions. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalgleish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 301-320

Ellis, H.C., & Moore, B.A., (1999). Mood and Memory. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalgleish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 193-211

Engle, R.W., Kane, M.J., & Tuholski, S.W., (1999). Individual Differences in Working Memory and What They Tell Us About Controlled Attention, General Fluid Intelligence and Functions of the Prefrontal Cortex. vo *Models of Working Memory*. Miyake, A., & Shah, P., (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. 102-134

Eysenck, M. W., (2001). *Principles of Cognitive Psychology*. Philadelphia: Francis & Taylor Psychology Press

Forgas, J.P., (1999). Network Theories and Beyond. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalgleish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 591-613

Forgas, J.P., & Vargas, P.T., (2000). The Effects of Mood on Social Judgement and Reasoning. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 350-367

Forgas, J.P., (2001). Affective Intelligence: The Role of Affect in Social Thinking and Behavior. vo *Emotional Intelligence in Everyday Life. A scientific Inquiry*. Ciarochi, J. Forgas, J.P., & Mayer, D.M., (eds.) Philadelphia: Psychology Press. 46-66

Fredrickson, B.L., Tugade, M.M., Waugh, C.E., Larkin, G.R., (2003). What good Are Positive Emotions in Crises? A Prospective Study of Resilience and

Emotions Following the Terrorist Attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (2), 365-376

Frijda, N., (2000). The Psychologists' Point of View. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M., (eds.) New York: The Guilford Press. 59-74

Frijda, N., (1987). *The Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Георгиевска В., (1999). *Компаративен Пристап кон Особините на Личноста Мерени со Инвентарите на Факторските Модели на Личноста*. Необјавена магистерска теза

Geuens, M., De Pelsmacker, P., (2002). *Developing a Short Affect Intensity Scale*. Ghent: Ghent University

Grahek, N., (2002). *Ogledi o Bolu: Neurofiziološka istraživanja*. Beograd: Otkrovenje

Gray, J. A., (1999). Cognition, Emotion, Conscious Experience and the Brain. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dagleish, T., & Power, M., (eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 83-102

Gray, R. J., (2001). Emotional Modulation of Cognitive Control: Approach-Withdrawal States. *Journal of Experimental Psychology: General*. Vol.190. No. 9. 436-452.

Gray, R. J., Braver, T.S., Raichle, M.A., (2002). Integration of emotion and Cognition in the Lateral Cortex.

www.pnas.org. PNAS/ March 19/Vol.99. No.6. 4115-4120.

Gray, R.J., & Braver. T.S., (2003). Personality Predicts Working Memory Related Activation in Caudal Anterior Cingulate Cortex.

[www. Cognitive Affective & Behavioral Neuroscience](http://www.CognitiveAffective&BehavioralNeuroscience).

Hatfield, E., & Rapson, R.L., (2000). Love and Attachment Processes. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J. M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 654-662

Healy, H., Williams, M.G., (1999). Autobiographical Memory. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 229-242

Hertel, G., Neuhof, N., Theur, t., Kerr, N. L., (2000). Mood effects on cooperation in small groups: Does positive mood simply lead to more cooperation? *Cognition and Emotion*. Vol.14(4),. East Sussex: Francis & Taylor Psychology Press. 441-472

Heuer, F., Reisberg, D., (1992). Emotion, Arousal and Memory for Detail. vo *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*. Christianson, S-A., (Ed.) Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.151-180

Hofman, M. L., (2003). *Empatija i Moralni Razvoj*. Beograd: Dereta

Isen, A.M., (1999). Positive Affect. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 521-541

Isen, A.M., (2000). Positive Affect and Decision - Making. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 417-435

Izard C.E., Ackerman, B.P., (2000). Motivational, Organizational, and Regulatory Functions of Discrete Emotions. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 253-264

Johnson-Laird, P.N., Oatley, K., (2000). Cognitive and Social Construction in Emotions. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 458-475

Katz, J., (1999). *How Emotions Work*. Chicago: The University of Chicago Press

Kaprara, V.A., Jervone, D., (2003). *Li~nost. Determinante, Dinamika I potencijali*. Beograd: Dereta

Kashdan, T.B., (2004). The Neglected Relationship Between Social Interaction Anxiety and Hedonic Deficits: Differentiation from Depressive Symptoms. *Journal of Anxiety Disorders*. (article in press)
[www. /apa journals/journal of anxiety disorders/](http://www.apa.org/journals/journal%20of%20anxiety%20disorders/).

Keltner, D., & Ekman, P., (2000). Facial Expression of Emotions. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 236-249

Kensinger, E., Corkin, S., (2003). Effect of Negative Emotional Content on Working Memory and Long-Term Memory. *Emotion*. Vol. 3 (4) 378-393
<http://www.apa.org/journals/emo/1203ab.html>

Kora}, @., (1975) O Prirodi Emocija u Istoriji Psiholo{ke Misli. vo *O Emocijama*. Smiljani}, V., (red/ed.). Beograd: Kolar~ev Narodni Univerzitet.

Lazarus, R.S., (1999). The Cognition – Emotion Debate: A Bit of History. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalgleish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 3-2

LeDoux, J.E., (1992). Emotion as Memory: Anatomic Systems Underlying Indelible Neural Traces. vo *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*. Christianson, S-A., (Ed.) Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. 269-288

LeDoux, J.E., & Phelps, E.A., (2000). Emotional Networks in the Brain. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 157-172

Leichtman, M.D., Ceci, S.J., & Ornstein, P.A., (1992). The Influence of Affect on Memory: Mechanism and Development. vo *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*. Christianson, S-A., (Ed.) Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. 181-200

Leppanen, J.M., Hietanen, J.K., (2003). Affect and Face Perception: Odors Modulate the Recognition of Happy Faces. *Emotion*, vol.3, (4) 315-326

Lewis, M., (2000). The Emergence of Human Emotions. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 265-280

Lloyd, P., Mayes, A., (1986). *Introduction to Psychology*. London: Fontana Press.

Lovett, M.C., et al. (1999). Modeling Working Memory In a Unified Architecture vo *Models of Working Memory*. Miyake, A., & Shah, P., (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. 135-182

Mandler, G., (1992). Memory, Arousal and Mood: A Theoretical Integration. vo *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*. Christianson, S-A., (Ed.) Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. 93-112

Mayer, D.J., (2001). A Field Guide to Emotional Intelligence. vo *Emotional Intelligence in Everyday Life. A scientific Inquiry*. Ciarochi, J. Forgas, J.P., & Mayer, D.M., (eds.) Philadelphia: Psychology Press. 3-24.

Milovanovi}, R., (2001). *Pa`nja i U~enje: Neuropsiholo{ka Studija Odnosa Pa`nje i [kolskog U~enja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

Miyake, A., & Shah, P., (1999). *Models of Working Memory: Mechanisms of Active Maintenance and Executive Control*. Cambridge: Cambridge University Press.

Monaghan, P., Stenning, K.,(2003). Effects of Representational Modality and Thinking Style on Learning to Solve Reasoning Problems.
<http://www.apa/apa-conferenceannual/cognitivescience/>

Moneta, L., Clark, R., Goldberg, A., McMillan, C., Grossman, M., (2003). Working Memory's Influence on Syllogistic Reasoning.
<http://www.upenn /upennmedcenter/linguistics/syllogistic/>

Oatley, K., (1999). Foreword. *vo Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

O'Reilly, R.C., Braver, T.S., & Cohen, J.D., (1999). A Biologically Based Computational Model of Working Memory. *vo Models of Working Memory*. Miyake, A., & Shah, P., (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. 375-411

Panksepp, J., (1998). *Affective Neuroscience: The foundations of Human and Animal Emotions*. New York: Oxford University Press.

Панзова, В., (1999). *Логика*. Скопје: Филозофски факултет

Parrot, W.G., & Spackman, M.P., (2000). Emotion and Memory. *vo Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 476-490

Phillips, B.M., Richey, A., Lonigan, C.J., (2002). The Factor Structure of the PANAS in Children, Adolescents and Young Adults: Comparison Across the Age and Sex.
www.advancementofbehavioraltherapyassociation/annual-meeting/

Reber, A. S., (1995). *Dictionary of Psychology*. London: Penguin Books.

Revelle, W., Loftus, D.A., (1992). The Implications of Arousal Effects for the Study of Affect and Memory. vo *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*. Christianson, S-A., (Ed.) Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. 113-150

Revelle, W., (1997). Three Fundamental Dimensions of Personality.
<http://personality-project.org/perproj/theory/big3.table.html>

Ridli, M., (2001). *Genom*. Beograd: Plato

Risti}, S., Simi}, @., Popovi}, V., (1973). *Enciklopediski Englesko-Srpskohrvatski Re~nik*. Beograd: Prosveta

Rozin, P., Haidt, J., & McCauley, C.R., (2000). Disgust. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 637-653

Salovey, P. at al., (2000). Current Directions in Emotional Intelligence Research. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 504-522

Segal, Z.V., Lau, M.A., Rokke, P.D., (1999). Cognition and Emotion Research and Practice. vo *Handbook of Cognition and Emotion*. Dalglish, T., & Power, M.,(eds.) Chichester: John Wiley & Sons Ltd. 705-726

Senc, S., (Ed.) (1910). *Gr~ko-hrvatski rje~nik. (Po Benseler-Kaegijevu Gr~ko-germanskom rije~niku)*. Zagreb: Kraljevska Zemaljska Tiskara

Shah, P., Miyake, A., (1999). Models of Working Memory: an Introduction. vo *Models of Working Memory*. Miyake, A., & Shah, P., (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. 28-61

Сенека, (2003). *За гневот*. Скопје: Магор

Smith, C., (Ed.) (2000). *Cognition and Emotion*. Psychology Press Ltd.

Софрониевски, В., (2001). *Латинско-македонски речник*. Скопје: Bigoss

Solomon, C., Robert, (2000). *The philosophy of Emotions*. vo *Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 3-15

Спасовски, О., (2003). Интегрален пристап во проучувањето на емоциите и когницијата: Позитивна и негативна афективност и когниција. во *Годишен Зборник*. Скопје: Филозофскиот Факултет. 233-244

Стоименова-Цаневска, Е., (2000). *Поврзаноста на Големите Пет Фактори на Личноста и Когнитивните Силови Зависен/Независен од Поле и Рефлексиивност/Импулсивност*. Необјавена магистерска теза

Styles, E. A., (2000). *The Psychology of Attention*. East Sussex: Francis & Taylor Psychology Press

Taylor, J., Bagby, R., & Parker, A., (1999). *Disorders of Affect Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press

Tuci}, N., Mati}, G., (2002). *O Genima i Ljudima: Elementi genetike i evolucije*. Beograd: Centar za Primenjenu Psihologiju

Young, R.M., Lewis, R.L., (1999). The Soar Cognitive Architecture and Human Working Memory. vo *Models of Working Memory*. Miyake, A., & Shah, P., (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. 224-256

Vogel, E., Machizawa, M., (2004). *Brain Signals Predicts Working Memory Prowes*.

<http://www.nimh.nih.gov./press/prwprowes.cfm>

Vukosavljević-Gvozden, T., (2002). *Empatija i slika o sebi*. Beograd: Institut za Psihologiju

Watson, D., Clark, L.A. (1984). *Negative Affectivity: The Disposition to experience aversive emotional states*. *Psychological Bulletin*, 6, 465-490

Watson, D., Clark, L.A. (1994). *The PANAS-X: Manual for the Positive and Negative Affect Schedule – Expanded Form*. The University of Iowa.

White, G. M., (2000). *Representing Emotional Meaning: Category, Metaphor, Schema, Discourse*. *vo Handbook of Emotion*. Lewis, L., & Haviland-Jones, J.M.,(eds.) New York: The Guilford Press. 30-44

Уилкс, Ф., (2003). *Интелигентните Емоции*. София: Кръгзор